

CONTEXT I IDENTITAT DELS CONVERSOS CERVERINS (SEGLES XIII-XV)¹

F. XAVIER RIVERA SENTÍS

---

¹ Aquest article forma part del projecte d'investigació del grup de recerca consolidat Espai, Poder i Cultura de la Universitat de Lleida (ref. 2017SGR43). Les línies bàsiques del seu contingut van ser exposades a la conferència que, amb el títol *Conversos a la Segarra i l'Urgell, la difícil existència*, va tenir lloc al Museu de Tàrrrega el 16 de maig de 2019.

ÀBSTRACT

La documentación local a menudo se ha mostrado arisca a la hora de facilitar la identificación de los judíos conversos. Con el doble objetivo de tratar de superar esta dificultad y, a la vez, replantear el llamado problema converso en el contexto local cervariense, hemos consultado la bibliografía publicada hasta el momento y, sobre todo, hemos revisitado los fondos del Archivo Comarcal de la Segarra. El interés principal, sin embargo, era poder elaborar un listado final de identidades conversas, ampliando la nómina de las reconocidas hasta ahora. Constatamos la dificultad anunciada, a pesar de la cual hemos podido sumar una treintena de individuos conversos, hasta ahora inéditos, que vivieron o se movieron entre la Segarra i el Urgell delos siglos XIII al XV. La relativa modestia de los resultados obtenidos la hemos convertido en la ocasión perfecta para ahondar en determinados aspectos de contexto general confrontados con los vividos en clave local, como por ejemplo, por citar sólo algunos, la idoneidad o no de distinguir entre conversiones voluntarias y coaccionadas con relación a los episodios de violencia sufridos por el colectivo hebreo, los periodos con mayor número de conversiones y la ruptura o continuidad de los círculos de solidaridad existentes entre los judíos y los neófitos con relación a una posible zona de vivienda de conversos en Cervera.

Local documentation has frequently proved unfriendly when it comes to facilitating the identification of Jewish converts (conversos). With the double aim of attempting to overcome this difficulty and, at the same time, reframing the so-called "converso problem" in the local Cervera context, I have consulted the literature published until today and, above all, revisited the collections of the Segarra County Archive. The main goal, however, was to compile a definitive list of converso identities, broadening the inventory of the individuals recognised until now. While confirming the difficulty of the task, I was able to add the names of thirty conversos, previously unknown, who lived or travelled between the counties of Segarra and Urgell from the 13th to the 15th century. The relative modesty of the results obtained has provided the perfect excuse for delving into certain general issues viewed through the lens of the local context, including, to name just a few, the appropriateness or not of distinguishing between voluntary and forced conversions in relation to the episodes of violence inflicted on the Jewish population, the periods with the highest number of conversions and the rupture or continuity of the circles of solidarity binding Jews and neophytes in relation to a possible convert living area in Cervera.

PARAULES CLAU

Context, convers, Cervera, edat mitjana, identitat, neòfit, jueu, Tàrraga.

ABREVIACIONS

ACA
Arxiu de la Corona d'Aragó

ACCB
Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà

ACSG
Arxiu Comarcal de la Segarra

AHCT
Arxiu Històric Comarcal de Tàrraga

IEI
Institut d'Estudis Ilerdencs

RABL
Real Academia de Buenas Letras

reg. top.
registre topogràfic

u. d.
unitat documental

u. i.
unitat instrumental

INTRODUCCIÓ

El present estudi es basa, gairebé en la seva integritat, en documentació notarial inèdita procedent de l'ACSG, tot i que les referències obtingudes han estat complementades amb les recollides a la bibliografia existent a hores d'ara. La intenció final és aconseguir el màxim d'informació possible sobre els jueus conversos, essencialment de Cervera i, ocasionalment, d'altres indrets propers, amb l'objectiu d'actualitzar-la.²

Una quarantena de registres notariaus, entre llibres i manuals, han estat els volums explorats, bàsicament del període comprès entre els anys 1378 i 1431, però també de l'any 1492 i posteriors. Davant la dificultat de revisar la totalitat dels protocols existents, en excedir el nostre propòsit i per la ingent tasca suposa, així com pel previsible migrat resultat que molt probablement en podríem obtenir amb relació als conversos, ens hem centrat preferentment en la recerca de les possibles repercussions que, a l'efecte de les conversions, podrien haver tingut determinats moments històrics clau. Ens referim, principalment, a l'assalt general als calls (1391), la disputa de Tortosa (1412-1414) i el decret d'expulsió dels jueus peninsulars (1492). I encara hi hem d'afegir les presumibles repercussions dels saqueigs derivats de la Guerra Civil catalana contra Joan II (1462).

Finalment, cal dir que no hem deixat d'explorar les possibilitats de la documentació municipal i eclesiàstica de la vila. D'una banda, amb la consulta de diversos llibres de consells municipals (1414-1415, 1492), de records i crides (1486-1495) i de veïnatge (1382-1394, 1391-1393, 1396-1404, 1404-1414, 1415-1425), així com de correspondència, l'anomenat *registre de lletres* (1323-1449, 1350-1499, 1461-1488, 1492). De l'altra, hem procedit a revisar determinada documentació del fons de la comunitat de preveres de l'església de Santa Maria de Cervera, com ara els llibres de consells (1460-1509), de causes i concòrdies (1492-1630), de comptes (1489-1540), de celebracions (1421-1613) i l'únic llibre de baptismes que se n'ha conservat (1433-1439). També hem examinat documentació notarial dels fons dels convents de Sant Antoni Abat (1423-1650) i de Sant Domènec (1456-1740).

Si bé hem aconseguit, al final, ampliar en una trentena d'individus la nòmina de conversos que havien estat documentats fins ara (entre ceriverins i passavolants), el fruit obtingut no resulta proporcional, ni de bon tros, a l'esforç esmerçat en la recerca. I és

---

² Tot i que inicialment ens havíem proposat ampliar la qüestió de l'estudi dels conversos incloent-hi els de l'Urgell (de Tàrraga, en particular), finalment hem desistit de fer-ho per tal d'evitar una innecessària duplicitat d'informació, atès que en aquest mateix volum el lector trobarà un documentat estudi sobre aquells a càrrec de Josep Xavier Muntané. Tanmateix, aquella idea inicial justifica la presència d'abundants referències al context urgellenc, que hem considerat oportú de mantenir en atenció a la riquesa de matis i de context que hi aporten.

que l'estudi dels conversos, a Cervera i no només a Cervera, esdevé un tema esmunyedis. Ja ho advertí Llobet i Portella, quan al·ludia a la inexistència de referències directes a les conversions (sigui a la documentació eclesiàstica o a la municipal) i al fet que la documentació no sempre és prou explícita: o no es diu que un determinat individu és convers (o neòfit), o no se'n dona l'anterior nom jueu, o no es deixa entendre que en sigui fill o filla (de jueu).³ I encara pel fet que, en ocasions, les referències a conversos són excessivament genèriques.⁴

Altres vegades, la dificultat o, ben al contrari, la sort derivada del zel posat per l'escrivà de torn condueixen a resultats divergents, tal com posà en evidència Muntané per als casos de Tàrrrega i Bellpuig.⁵

I encara ens trobem que no sempre, en una mateixa família, s'adopta el mateix cognom cristià en convertir-se, com passa en el cas de determinats germans, la qual cosa fa imprescindible un obligat exercici de deducció. Ens hi trobem en el cas de Joan Rebollardi i el seu germà, Antoni Salvador, ambdós sastres, que són esmentats al llibre de manifest de l'any 1497 ja com a cristians novells (de fet, només el primer hi és esmentat com a cristià novell, mentre que del segon ho deduïm en no tenir nom jueu i ser germà de l'anterior).⁶ Amb Lluís Gil (o de Sant Gil) i Manuel Benet, també germans, ambdós conversos, passa el mateix, com és de veure, tal com consta documentat quan el primer nomena procurador el segon.⁷

En definitiva, no resulta exagerat afirmar que la recerca de conversos sovint s'assembla a una complicada cursa d'obstacles que exigeix una bona dosi d'intuïció o deducció i, finalment, demana proves tan concludents com sigui possible. Ho exemplifica prou bé el cas de Maties de Capdevila, de qui deduïm que devia ser convers perquè en un registre, datat el 26 de febrer de 1417, apareix esmentat com a Mathia de Capdevila, àlies Salamó, intervenint com a corredor públic en la venda a l'encant d'uns béns que va tenir lloc a la plaça Major de Cervera.⁸ Un segon registre ens parla de Jaume de Capdevila, causídic, a qui trobem nomenat procurador del sastre jueu Mosse Albó, de Cervera, amb data 21 de juny de 1415.⁹ Molt possiblement es tractava

---

³ Josep Maria LLOBET I PORTELLA (2005), «Dades documentals sobre la comunitat jueva de Cervera a l'edat mitjana», a *Actes del II Congrés per a l'Estudi dels Jueus en els Territoris de Llengua Catalana*, Barcelona, Institut Europeu de la Mediterrània, p. 125.

⁴ Aquest és el cas d'una acta municipal del Consell cerverí, de l'any 1401, que informa, insuficientment, que dos conversos de Montblanc s'havien fet veïns de Cervera i retardaven el seu trasllat i el de les seves famílies al nou domicili; més endavant, al·ludeix, com de passada, a «altres conversos de Montblanc». Josep Maria LLOBET I PORTELLA (2010), «Quatre documents sobre jueus i conversos de Montblanc (segles XIV-XV)», *Aplec de Treballs*, Montblanc, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, núm. 28, p. 39-40.

⁵ Lamentava Muntané el fet que «en els llibres d'estimes targarins o en el de valies de Bellpuig, en què en cap moment es fa la més lleu referència a la condició religiosa, present o passada, de qui declara els seus béns en cas que hagués estat jueu i s'hagués convertit al cristianisme, és del tot impossible determinar —sense recórrer a altres documents— quins d'aquells propietaris eren conversos. En canvi, en els llibres de manifest la condició de convers d'alguns cerverins queda ben palesa: sigui perquè l'escrivà ha explicitat darrere del nom del propietari de qui fa el manifest la seva condició de cristià novell, sigui perquè amb el cognom cristià encara continua emprant l'antic cognom jueu». Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2009), «El patrimoni dels conversos als llibres de fiscalitat municipal de Cervera i Tàrrrega durant el primer terç del segle XVI», *Miscel·lània Cerberina*, Cervera, Centre Comarcal de Cultura, núm. 19, p. 226.

⁶ Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2009), «El patrimoni dels conversos...», p. 223-247.

⁷ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 58r-59r (1416-1417), reg. top. 148, u. d. 330.

⁸ La venda a l'encant era acostumada en aquesta plaça; en aquest cas, els béns, que eren propietat de l'apotecari cerverí Francesc Oller, havien estat llegats a la confraria de Santa Maria de Cervera, a fi d'obrar una creu de plata per a aquesta institució. ACSG, Fons notarial, Pau Teixidor, Manual, f. 36v (1416-1417), reg. top. 96, u. d. 205.

⁹ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 14v-15r (1415-1416), reg. top. 147, u. d. 329.

de germans; tanmateix, la feblesa de l'indici ens ha dut, per prudència, a no incloure Jaume en el quadre annex de conversos.¹⁰

No volem tancar el detall d'aquest rosari de dificultats més o menys externes o circumstancials sense afegir-hi una impressió que hem anat conformant en el decurs del període de recerca. Molts cops ens ha semblat que probablement foren els mateixos conversos els primers interessats a ocultar llur passat jueu. Ens ho suggereix algun cas, com el de Lluís Gil, convers que ja coneixem, quan l'abril de 1417 nomena procurador el seu germà, Manuel Benet, també convers; tot i ser el causant de l'instrument, evita que sigui escrit el seu anterior nom jueu. L'escrivà coneix i consigna ben clarament el nom anterior de Manuel, el seu germà (es deia Içach Baruch), però desconeix el de Lluís, raó per la qual li reserva un espai en blanc. L'escrivà acaba ratllant també el nom jueu de Manuel. L'expedició i el lliurament de l'instrument als interessats, que ens mostra el senyal de tres ratlles verticals a plana sencera, potser n'acabà indicant la condició de neòfits o potser no, però de ben segur que ja no degué contenir els anteriors noms jueus.

El mateix passa quan el convers Lluís de la Cavalleria, de Saragossa, el mes de maig següent, nomena procurador precisament el mateix Lluís (de Sant) Gil. Del causant saragossà, l'escrivà consigna la condició de neòfit, però acaba ratllant tant les paraules *olim vocatus* com l'espai en blanc reservat per al nom jueu; de Lluís Gil, ara, ni tan sols n'esmenta la condició de neòfit. Sabem que el pergamí fou lliurat, però sense la informació que ens agradaria trobar-hi.¹¹

¹⁰ Vegeu l'apèndix 1. D'aquest capteniment, sempre aconsellable, Muntané en diu *cautela*, atès que determinats senyals, com ara una paraula que l'escrivà ha escrit però a continuació ha acabat ratllant, poden induir a conclusions precipitades; vegeu Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2009), «El patrimoni dels conversos...», p. 227: «Quan els indicis són febles, cal anar amb molta cautela a l'hora d'adjudicar ascendències jueves, com passa amb el sastre Lluís Çaporta [...] o amb els fills pubills del forner Jaume Torres o amb el blanquer Bernat Oliveres, amb relació al qual l'escrivà sembla que va sofrir un lapsus quan va començar la seva estima amb els següents termes: "Mosse Sullam fonch atrobat que ha un alberch", els quals va ratllar però que, tot seguit, va tornar a reescriure canviant el Mosse Sullam per Bernat Oliveres (vegeu ACSG, Manifest (1497), Capcorral, f. 91v)».

¹¹ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 77r-78r (1416-1417), reg. top. 148, u. d. 330.

Entrada al Call Jussà de Cervera, l'actual carreró del Teco.

Foto: Xavier Santesmasses.

És probable que els causants conversos que disposaven el nomenament de procurador i volien evitar detalls sobre la seva condició ho fessin per raons de conveniència o d'estratègia; potser per accedir més fàcilment a certs llocs, institucions i persones, o, al contrari, per estalviar-se explicacions i possibles inconvenients.

EL CONTEXT GENERAL

Cal prendre les aigües de molt amunt si hom vol marcar amb perspectiva el context en què es gestà allò que la historiografia, o almenys una bona part d'aquesta, tradicionalment ha qualificat com a *problema* convers i, per consegüent, *problema* jueu.¹²

Manllevem les paraules de l'historiador Josep Hernando quan va escriure que l'origen de l'anomenat *problema* convers, que és un tema clau per explicar la història peninsular de la baixa edat mitjana i àdhuc de la moderna, cal cercar-lo a partir de l'època visigòtica, quan el cristianisme apareix a l'escena històrica, coincidint amb la polèmica cristianisme-judaisme.¹³ En efecte, Recared, que l'any 587 abjurà de l'arrianisme i es convertí al catolicisme, es veié arrossegat pel fanatisme dels seus neòfits. I Sisebut (612-621), en promulgar lleis antijueves, no aconseguí revertir la situació.

Tanmateix, segueix Hernando, els jueus peninsulars visqueren una època daurada sota el domini musulmà, especialment entre l'any 711 i el segle XII, amb el parèntesi de les invasions almoràvit i almohade, a causa de la seva intolerància i fanatisme religiosos, i, un cop forçats a desplaçar-se als regnes cristians del nord per aquesta causa, tot i que al servei dels interessos d'aquests, els jueus tornaren a fruitir d'una nova època d'esplendor durant els segles XII i XIII.

Malgrat aquesta segona fase d'una certa prosperitat, acaba reblant Hernando, simultàniament, a partir del segle XII, la situació per al poble jueu va començar a torçar-se, coincidint amb el moment que es començava a precisar el concepte *Christianitas* a tot l'Occident medieval, amb la lluita de les investidures, el progressiu afermament de l'ideal teocràtic, les croades i la concreció de la guerra santa.

Finalment, conclou, tot d'una, a partir del segle XII, hi va haver un canvi profund d'actitud dels cristians respecte als jueus. El poble hebreu passà d'una certa autonomia, tot i que limitada, a una situació de subjecció absoluta i d'inferioritat davant la majoria cristiana. Si bé és cert que no a tots els estats es van imposar les noves condicions amb el mateix rigor, no ho és menys que, cap a la fi del segle XIV, la posició dels jueus fou insostenible arreu.

Cal recordar que fou precisament enmig d'aquesta nova situació de canvi (amb la polèmica cristianisme-judaisme ja servida, i especialment a partir de la segona meitat del segle XIII) que les comunitats jueves catalanes van anar adquirint prou volum i pes per fer-se mereixedores, jurídicament, de llur constitució en aljames. De forma que la seva història com a tals sempre anà acompanyada de les proverbials tensions entre ambdues comunitats ja des de l'inici. La rivalitat, a escala peninsular, esclatà definitivament a Sevilla, amb els avalots del març de 1391, que s'estengueren ràpidament arreu.

---

¹² Josep HERNANDO (2007), «Conversos i jueus: cohesió i solidaritat. Necessitat d'una recerca», *Anuario de Estudios Medievales*, Barcelona, CSIC, vol. 37, núm. 1 (gener-juny), p. 183. Vegeu també Roc Salvadó Poy (1999), «Els conversos tortosins i la Inquisició», *Recerca*, Tortosa, Centre d'Estudis Històrics del Baix Ebre, núm. 3, p. 51-91.

¹³ Com hem apuntat, manllevem idees i paraules d'Hernando per explicar aquest context. Vegeu Josep HERNANDO (2007), «Conversos i jueus...», p. 182 i s.

Una bona part de la historiografia ha atribuït els assalts als calls a qüestions socials i econòmiques i, fins i tot, els ha basat en elements racials. D'altres, com Jaume Riera, els expliquen només a través de la religió, en tant que veritable element cohesionador de cada comunitat medieval, fos la cristiana, la jueva o la musulmana. Simplement, «el déu dels uns era diferent dels dels altres», escriu Riera, i cada comunitat maldava «per manifestar la superioritat de l'adscripció religiosa pròpia i subratllar la distància que els separava de les altres». I ocasions no mancaven.¹⁴

MOTIUS PER A LA CONVERSIÓ

La unanimitat entre historiadors és gairebé total a l'hora d'enumerar i descriure les pressions que, d'una manera continuada, exercí la comunitat cristiana sobre els jueus a fi d'aconseguir-ne la defecció o l'abandó de les pròpies conviccions. D'una banda, les pressions materials o físiques, que, més enllà dels coneguts pogroms dels anys 1348 i 1391, esquitxaren d'episodis violents la quotidianitat de les aljames catalanes. De l'altra, la constant pressió ideològica (i també normativa) materialitzada en les recurrents predicacions a càrrec de frares i dels mateixos conversos (sovint revestits, per raó de llur conversió, en mestres en Sacra Teologia), esdevingudes en reunions de possible obligada assistència per als jueus. I, en un àmbit més general, també hi degué contribuir la pressió derivada de determinats debats doctrinals com els de la ja alludida i cèlebre disputa de Tortosa (1212-1214).

Cervera i Tàrraga disposen de documentació suficient que acredita ambdues formes de pressió, però no consta que, almenys a Tàrraga, els jueus fossin obligats a assistir a les convocatòries de prèdica.¹⁵ A Cervera es degué donar una situació semblant. Tampoc aquí ningú, fins ara, ha documentat l'obligatorietat d'assistència, tot i que no hem de descartar que una més o menys oberta coerció deuria trobar-se darrere de les sessions de prèdica, algunes de les quals foren conjuntes, tot concitant l'assistència de jueus i cristians plegats. A aquestes convocatòries ens referirem tot seguit. En concret, a les esdevingudes els anys 1417 i 1426. La primera, amb una durada de tres dies, va tenir lloc a l'església cerverina de Santa Maria i fou conduïda pel convers mestre Gil Benet.

¹⁴ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera a l'edat mitjana», *Miscel·lània Cerberina*, Cervera, Centre Comarcal de Cultura, núm. 23, p. 181.

¹⁵ Vegeu Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2014c), «La pressió ideològica i normativa contra els jueus targarins», a *Tragèdia al call. Tàrraga, 1348*, Tàrraga, Museu Comarcal de l'Urgell, p. 125-126: «Malgrat que no hi ha cap notícia que documenti que als jueus targarins se'ls obligués a assistir a iniciatives d'aquest tipus, un document estès per voluntat del monarca a Tàrraga, el 6 de febrer de 1344, autoritzava mestre Romeu de Pal a reunir els jueus de l'aljama i a disputar amb ells, fet que, com a mínim, indica que durant el pas de Pere III per la vila s'inclougué aquest assumpte en l'ordre del dia del que es va tractar amb el rei».

Cervera. Un dels carrers que davallen cap a l'església de Sant Cristòfol, darrere la Seboteria, on suposadament s'hi establiren conversos al s. XV. Foto: F. Xavier Rivera.

A Cervera, el ventall de prèdiques recurrents és prou ampli: les del convers Pere Ferràndiz (1339);¹⁶ la del mateix Vicent Ferrer (1410);¹⁷ les ja esmentades de mestre Gil Benet (1417 i 1426), convers;¹⁸ les de mestre Lucas i mestre Gilabert (1431), també conversos,¹⁹ i les de mestre Major (1492).²⁰ I encara d'altres, a càrrec de frares inno-minats (1420).²¹

Quant als episodis de violència física, són prou nombrosos. Tot i que és cert que el context del moment presentà violències, fins i tot assassinats, contra jueus i jueves, en què es veieren implicats tant jueus com cristians de la part agressora, no ho és menys que sovintejaven episodis de violència de cristians contra jueus. A Tàrrrega, són conegudes les diligències contra Bernat d'Alagau, de Verdú, acusat de llençar pedres i amenaçar amb l'espasa uns jueus targarins que tornaven d'aquella vila.²²

A Cervera, tenim notícia que el veguer topà, al terme de Sedó, amb el responsable d'haver nafrat, primer, Mosse Sutllam, germà d'en Biona, i després, Salamó Samarell. Finalment, l'agressor, de qui també «se diu [que] ha mort en Salamó Pedret, hom de passats ben [bé] setanta anys», després d'haver plantat cara al veguer «ab los altres qui ab ell eren, pararen les balestes [i] es pruyren contra lo dit veguer fahent-li resistència», fou encaçat i fet pres per aquest, el delegat reial, «entre Torra feyta e Guissona, en lo camí publich».²³

No deixa de ser simptomàtic el gest de baixesa que, a continuació, en la suplicació sobre aquest assumpte, rep de les autoritats cristianes el collectiu jueu agredit. El requeriment (parem atenció al qualificatiu emprat per als jueus) s'adreça als missatgers cer-verins, a fi que facin arribar l'esmentada suplicació al rei, amb l'objectiu que a aquest li:

---

¹⁶ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Clavaria (1338), f. 10v. Vegeu Josep Maria LLOBET I PORTELLA (1989), «Los conversos según la documentación local de Cervera (1338-1501)», *Revista de la Facultad de Geografía e Historia*, Madrid, UNED, núm. 4, p. 337. Llobet escriu: «L'any 1339, Pere Ferrández, convers que per honor a Déu predicava la fe catòlica als jueus, havia rebut 20 sous del Consell municipal». Més endavant, en el mateix treball, amplia la informació i afegeix que «potser es tractava de Pedro Fernández de Tudela, oriünd d'aquesta població navarresa i que, a l'igual del seu germà Jimeno Pérez de Tudela, també convers, havia obtingut de l'infant Pere d'Aragó, el 24 d'agost de 1333, una llicència per a predicar a les aljames dels jueus». I, per fer-ho, cita Jaume Riera Sans (1987), «Les llicències reials per predicar als jueus i als sarraïns (segles XIII-XIV)», *Calls*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, núm. 2, p. 122.

¹⁷ Vegeu Josep Maria LLOBET I PORTELLA (2005), «Dades documentals...», p. 124-125: «L'any 1410, el frare Vicent Ferrer, professor en sacra pàgina, amb diversos acompanyants, va fer estada a Cervera. Les autoritats municipals van donar una túnica al mestre i calçat als seus familiars o acompanyants. A més, van fer pagar per compte de la vila l'import de les medecines que van ser donades a una donzella que formava part de la comitiva. Sembla que cal identificar el mestre Vicent Ferrer dels documents ceriverins amb el frare dominic d'aquest nom que posteriorment fou santificat».

¹⁸ Vegeu Josep Maria LLOBET I PORTELLA (2005), «Dades documentals...», p. 125: «El mestre Gil Benet (jueu convers) predicà, l'any 1417, a l'església ceriverina de Santa Maria durant tres dies. Ho feu tant als jueus com als cristians. Com a almoïna, se li donaren tres florins. [...] Nou anys després, el mateix predicador tornà a sermonejar a la mateixa església de Cervera, amb l'assistència dels jueus i els cristians. Segons el document que aporta aquesta informació, Gil Benet era convers».

¹⁹ Vegeu Josep Maria LLOBET I PORTELLA (2005), «Dades documentals...», p. 125.

²⁰ Vegeu Josep Maria LLOBET I PORTELLA (2005), «Dades documentals...», p. 125, que l'identifica, tot i que sense indicar cap referència documental, amb mestre Antoni Joan Major, fill de la vila, mestre en Sacra Teologia. Aquest pot no ser un detall menor, atès que aquest predicador podria tenir a veure amb el procés inquisitorial que el frare dominic Lluís Llentisclar obrí, l'any 1620, contra la nissaga dels Major ceriverins, per tal de mirar d'escatir llur puresa de sang: ACSG, Col·lecció Faust Dalmasas i Massot, caixa 23, «Testimonium ad perpetuum rei memoriam recepti ad instantiam Reverendi Priori Fratris Ludovici Llentisclar, Ordinis Fratrum Predicatorum», Cervera (1620), transcripció publicada per Agustí Duran i Sanpere (1924), *Referències documentals del call dels jueus de Cervera. Discursos llegits en la «Real Academia de Buenas Letras» de Barcelona, en la solemne recepció pública de D. Agustí Duran i Sanpere el dia 20 d'abril de 1924*, Barcelona, Real Academia de Buenas Letras, p. 64, apèndix vi.

²¹ Vegeu Josep Maria LLOBET I PORTELLA (1989), «Los conversos según la documentación local...», p. 340 i 343.

²² D'episodis d'amdbós signes, ens en parla Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2014b), «L'aljama dels jueus de Tàrrrega», a *Tragèdia al call. Tàrrrega, 1348*, Tàrrrega, Museu Comarcal de l'Urgell, p. 85.

²³ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Registre de lletres (1419), f. 72v-73r.

Placia manar e fer manar a mosse(n) lo veguer, que en aquest feyt [les agressions contra Sutllam, Samarell i Pedret] faça spatxada justícia affi que los mesquins de juheus [els agredits], qui són coffres del senyor Rey, puxen segurament, en la fe del dit Senyor, habitar en aquesta vila, per forma que de aquest sia feta tal correcció e iusticia que als altres sie exemple.²⁴

L'oximoron conceptual resulta revelador de fins on arribava l'animadversió.

Del reguitzell d'agressions físiques que arreu acostumaven a patir els jueus, Riera també ens en dona una mostra detallada.²⁵ Descriu explícitament les apedregades de Divendres Sant, sancionades pel Quart Concili del Laterà (1215), ja que:

Des del vespre de Dijous Sant fins al matí de Dissabte Sant, els jueus no podien anar per la vila [Cervera]. Deixar-se veure aquells dies es considerava una ofensa als sentiments cristians. [...] Es feien crides locals que ordenaven abstenir-se de llençar pedres als domicilis dels jueus, però els transgressors rarament eren enxampats i multats.

Amb referència als jueus cerverins, Riera documenta tres provisions reials amb l'ordre de defensar-los de les apedregades de Setmana Santa, que corresponen als anys 1338, 1392 i 1445. I encara afegeix que l'obligada reclusió a què es veien sotmesos els jueus amb motiu d'aquelles dates s'agreujà l'any 1441, pel fet que els oficials reials (batlle, veguer i paers) impedièn de forma inhumana que els cristians servissin aliments als jueus, sabedors que aquests no podien procurar-se'ls per si mateixos. Els pocs llibres dels comptes dels batlles que s'han conservat (1354, 1356) informen, a la menuda, d'agressions quotidianes contra jueus. Envestides que ho foren de paraula i obra, amb insults, cops, baralles, ferides i, com hem dit més amunt, fins assassinats de jueus a mans de cristians.

Tot i això, més enllà d'aquesta violència quotidiana de caràcter individual, coneixem la popular violència col·lectiva exercida, ja el 1348, contra les comunitats jueves de Tàrraga i Cervera.

L'assalt de l'any 1348 al call de Cervera se saldà tan sols amb divuit morts, un nombre prou discret de víctimes, sobretot si el comparem amb el centenar llarg que se n'estimen en l'assalt al call veí de Tàrraga.²⁶ Sembla que a Cervera, només a causa de la intervenció previsorà del batlle i els paers, que disposaren la reclusió de jueus i jueves al castell, es pogueren evitar mals majors. Pel que fa a l'avalot general de l'any 1391, tot i que la historiografia havia considerat fins fa ben poc que el de Cervera era un episodi poc i mal conegut,²⁷ recentment s'ha escrit que els calls cerverins en resultaren indemnes.²⁸ Tanmateix, la intensa activitat que la Cancelleria Reial de Joan I desenvolupà entre els mesos de juny de 1391 i novembre de 1392 en relació amb l'esmentat avalot general ens ha deixat tres documents relacionats directament amb la vila de Cervera.²⁹

²⁴ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Registre de lletres (1419), f. 72v-73r.

²⁵ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 148-151.

²⁶ Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2014d), «L'assalt al call de Tàrraga a les fonts documentals», a *Tragèdia al call. Tàrraga, 1348, Tàrraga*, Museu Comarcal de l'Urgell, p. 143-147.

²⁷ Josep Maria LLOBET I PORTELLA (2005), «Dades documentals...», p. 117; Josep Maria Llobet i Portella (2014), «Documents relacionats amb els avalots contra els jueus ocorreguts l'any 1391», *Tamid. Revista Catalana d'Estudis Hebraics*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, núm. 10, p. 35-52.

²⁸ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 152.

²⁹ Agraeixo vivament el bon fer i la perseverança de l'amic Josep Xavier Muntané, que m'ha facilitat aquestes referències, obtingudes dels fons digitalitzats disponibles al portal PARES (Portal de Archivos Españoles, fons de l'ACA), després del laboriós buidat de trenta-un registres.

Pel primer, datat a Saragossa el 10 d'agost de 1391,³⁰ el rei Joan s'adreça a Ramon d'Oluja, veguer i batlle de la vila, i a la resta d'autoritats per prevenir-los que, atesos els avalots ja aleshores soferts contra els jueus del Regne de València i les aljames de Barcelona i Mallorca, persegueixin i castiguen durament els malfactors culpables de fets semblants en l'àmbit de Cervera i la seva vegueria. Pel segon, redactat també des de Saragossa tan sols una setmana després,³¹ novament el rei s'adreça als consellers i prohoms de la vila, en aquesta ocasió per agrair-los la provisió que han fet per a la guarda, conservació i restauració de l'aljama dels jueus, i els espera a seguir amb zel en aquesta comesa mentre ell, el rei, no arribi a la vila, cosa que preveu que s'esdevindrà amb brevetat. Finalment, amb data 2 de novembre del mateix any, des de Lleida,³² el monarca s'adreça per carta («privadament e benigna») al duc de Montblanc (el seu germà, l'infant Martí), atès que ha tingut coneixement que aquest ha fet treure de la presó de Cervera un home inculpat de l'avalot i roberia dels jueus d'aquesta ciutat, de la qual cosa se'n sent «fort meravellat», atès que el duc tenia coneixement dels fets de València i sabia que aquests excessos eren perseguits personalment pel rei, raó per la qual li ordena que, d'aleshores endavant, s'abstingui d'intervenir-hi i els deixi totalment a la seva ordinació.

Altres episodis de violència individual esdevinguts a final de l'any 1393, com ara l'assassinat d'Abraham Adret a Cervera, en un camí públic i en circumstàncies estranyes, il·lustren el trencament de la normalitat un cop més. I encara, ja al segle xv, amb motiu de la Guerra Civil de 1462-1472, les comunitats jueves de Tàrraga i Lleida resultaren molt perjudicades i el call Sobirà cerverí fou saquejat novament amb ocasió de l'inici de les hostilitats.³³

No pretenem elaborar un inventari exhaustiu de greuges i hostilitats, siguin individuals o col·lectives. D'exemples, ens en sobren i són més que suficients. Poden servir per dibuixar un context realment violent en què el jueu apareix clarament i invariablement com el propici boc expiatori. Hom pot plantejar, en conseqüència, que existiren jueus que es convertiren forçats i d'altres que ho van fer de bon grat? No ens ho sembla o, si més no, convindria matisar-ho. Les conversions que no aconseguien ni la consolidació social de la idea de Christianitas ni el presumible modèlic exemple de vida del veí cristià calia obtenir-les a través de l'exclusió social, que justificava la pressió sota qualsevol de les formes esmentades i, àdhuc, la violència exercida col·lectivament.

Quan la historiografia que hom accepta majoritàriament distingeix entre conversions coaccionades i conversions voluntàries, entenem que, en realitat, allò que vol expressar és la diferència que hi ha entre el jueu aterrit i el poc o molt convençut. És a dir, entre qui es converteix immediatament després d'haver vist morir amics i familiars enmig del barreig d'un assalt al call (o, en el millor dels casos, a partir de la pressió social generada per un gran debat doctrinal com fou la disputa de Tortosa) i qui ho fa dòcilment, per convicció (real o fingida, i fins originada potser per qualsevol motiu de conveniència personal), tal vegada després d'haver assistit a una de les prèdiques habituals a les quals sovint era «convidat».

Cert: se sospitava de la minsa sinceritat de les conversions. Es tracta d'una temença raonable però comprensible, ja que, encara que els documents no mostrin les motivacions íntimes que podien convidar a la defecció, en línies generals pensem que un

³⁰ ACA, Cancelleria, reg. núm. 1878, f. 118v-119r.

³¹ ACA, Cancelleria, reg. núm. 1878, f. 119v.

³² ACA, Cancelleria, reg. núm. 1877, f. 44v.

³³ Ambdós episodis són recollits per Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 153. Del mateix autor, vegeu Jaume Riera i Sans (1991), «Jueus i conversos», a *L'època de Colom. Catalunya a la segona meitat del segle xv*, Barcelona, Fundació Jaume I, (Nadala, 25), p. 64.

context vital tan excepcionalment hostil per a la minoria jueva com el que acabem de descriure no permet considerar cap de les conversions com a voluntàries *stricto sensu*, en el sentit d'aconseguides graciosament; a tot estirar, hom podria parlar de conversions esdevingudes en contextos d'una major o menor pressió i fins de violència evident.

La necessitat final d'haver de dictar un decret d'expulsió per aconseguir l'erradicació del judaisme oficial i la mateixa reiteració de les predicacions, que haurien pogut motivar conversions més o menys volgudes per pura i simple convicció doctrinal, al nostre parer demostren de manera prou clara que la voluntarietat envers la conversió normalment degué escassejar en el si de la comunitat jueva. I no és estrany que fos així, si la conversió, ni que fos «voluntària», implicava per al neòfit l'obligació d'abandonar tots els seus béns, amb la perspectiva d'un futur força negre.³⁴ Però no ens precipitem: aquesta és una qüestió que requereix ser matisada i explicada, almenys en el context que descrivim. Hi tornarem.

Tot i això, i només per entendre'ns, podem seguir amb la convenció historiogràfica habitualment emprada i distingir les conversions coaccionades de les voluntàries, amb el benentès que, per a nosaltres, insistim, aquestes darreres són exclusivament les aconseguïdes per convicció ideològica, sincera o espúria, i en moments de menor pressió i/o violència ambientals.

JUEUS EN TOT MENYS EN EL NOM, CRISTIANS EN TOT MENYS EN LA FORMA

És ben natural, com a conseqüència del panorama descrit, que hom continués dubtant de la sinceritat de les conversions, un detall que en si mateix demostra que gaire voluntàries no devien semblar. La nova condició de convers, si bé atorgava tots els drets polítics, no aconseguia evitar ni el manteniment d'unes tenses relacions dels neòfits amb els cristians «de natura», ni que aquests deixessin de considerar els conversos sota sospita permanent, més enllà que tampoc els conceptuaven com de la mateixa raça.³⁵

La defecció, que suposava l'abandonament d'una causa a la qual hom havia estat lligat per un pacte o un deure sagrats, no era una decisió menor o sense rellevància. No es podia reduir a un simple canvi de nom o al manteniment aparent d'unes formes, ans al contrari. Si el desistiment es produïa de forma voluntària, informació que els documents no faciliten però molts historiadors admeten (almenys, en determinats casos), com ja hem tingut l'ocasió de comentar, podríem atribuir al convers una «càrrega sentimental negativa» envers la comunitat d'origen, tal com ha plantejat Riera?³⁶ Al nostre entendre, es tracta d'una suposició arriscada que la documentació que hem emprat sovint desmenteix. Ho veurem, també, més endavant.³⁷

Posats a considerar hipòtesis de conducta, considerem que cal no menystenir raons més prosaiques per a la conversió. Per descomptat, les de darrera hora, les provocades pel decret d'expulsió del març de 1492, poden ser imputades perfectament al desig de conservar riquesa i prestigi, tal com ha estat atribuït als membres més des-

³⁴ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 182.

³⁵ Vegeu Josep HERNANDO (2007), «Conversos i jueus...», p. 183. El procés iniciat l'any 1620 pel dominic Lluís de Llentisclar a Cervera (vegeu la nota 20) per tal d'escatir la puresa de sang de la nissaga dels Major confirma aquesta idea: es tractava de saber si els Major «no descendien ni procehien de raça o llinatge de juheus [ni] de qualsevol altra raça mala i reprobada, vill e abatuda».

³⁶ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 181.

³⁷ Dediquem tot un apartat a les conseqüències de la conversió dins el present treball.

tacats de les eminents nissagues cerverines dels Cavaller (convertits amb el cognom Cardona) i els Quercí (batejats amb el cognom Pau). Un desig ben comprensible al qual podríem afegir el de no voler alterar el transcurs de la quotidianitat, expressat a través de les formes més simples, com ara:

L'afecció a la família (al pare ja gran que no pot marxar, als parents més ben situats que t'han fet costat...) o al lloc (al paisatge que t'envolta des de petit, als veïns amb qui parles cada dia...) o a la feina (a l'obrador que de fa tants anys obres cada matí, als clients que tan bé coneixes...).³⁸

EL BATEIG

Tot indica que el baptisme de jueus anava associat a l'existència d'algun padrí o padrina que, a banda de regalar-li el vestit de bateig o fer-li alguna donació en metàl·lic, promocionava el neòfit a la conversió i, en ocasions, li cedia el cognom que l'identificaria en endavant.³⁹ Hom accepta que la vila de Cervera, com a tal, exercí el padrinatge en alguna ocasió. És el cas de Bertomeu de Cervera, que, amb motiu del seu bateig, l'any 1338, rebé com a regal una gramalla que costà 12 lliures al Consell cerverí.⁴⁰ Determinats personatges nobles seguiren l'exemple de la corporació municipal: els Copons o els Oluja semblen trobar-se darrere del bateig del matrimoni format per Berenguer de Copons i Saurina d'Oluja, l'any 1366 (Abraham Mahir i Jamila, de noms jueus).⁴¹

VOLUM DE LES CONVERSIONS

De l'acte ritual del bateig, que certificava el registre dels nous correligionaris, se'n prenia bona nota. L'únic llibre de baptismes que s'ha conservat a l'ACSG d'aquesta època abasta el període 1433-1439. Si bé recull el bateig d'un sarraí i el d'una infidel,⁴² no informa que aquesta fos jueva. Menys encara hi apareix cap menció a qualsevol mena de bateig massiu, al contrari d'allò que ha quedat suficientment acreditat per a altres indrets, com fou el cas de Barcelona l'endemà del 5 d'agost de 1391.⁴³ El silenci de la documentació eclesiàstica conservada amb relació al tema és clamorós. És per això que, almenys de moment, en el context cerverí i molt probablement també en el targarí, no es pot parlar de cap altra cosa que no sigui un degoteig més o menys constant de conversions a títol individual, tot i que en algun document (on, segons Riera, sembla que hom exagera) s'afirmi que l'any 1392, a Cervera, es convertiren «molts jueus».⁴⁴

Si els conversos foren molts o pocs amb relació al nombre total de jueus és quelcom que no podem precisar amb un cert rigor mentre no haguem buidat del tot la documentació notarial de què disposem, almenys per al cas de Cervera. Només així podem començar a valorar aquest coeficient i, fins i tot, posar en relació el nombre

³⁸ Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2009), «El patrimoni dels conversos...», p. 231-232.

³⁹ Vegeu Roc SALVADÓ POY (1999), «Els conversos tortosins...», p. 58.

⁴⁰ Vegeu Josep Maria LLOBET I PORTELLA (1989), «Los conversos según la documentación local...», p. 336.

⁴¹ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 182.

⁴² ACSG, Fons Comunitat de Preveres de Santa Maria de Cervera, Llibre de baptismes, f. 40r (1433-1439), reg. top. 611, u. d. 620.

⁴³ Vegeu Josep HERNANDO (2007), «Conversos i jueus...», p. 182.

⁴⁴ Ens n'informa Riera i Sans, que aporta la referència següent: ACA, Governació General de Catalunya, vol. i, f. 12v-13r, en data Barcelona (16.07.1392), reg. 1853, f. 152r-152v, en data Alzira (11.02.1393). Vegeu Jaume Riera i Sans (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 153.

definitiu de conversos que en resulti amb els moments concrets en què les conversions van tenir efecte. Això no treu que la historiografia, d'aquest aspecte, no se n'hagi preocupat fins ara. Així, Llobet s'aventura a efectuar una estimació aproximada del nombre de conversos per a determinats períodes: en compta poc més d'una desena entre els anys 1391 i 1417; deu més en el curt període que va del 1417 al 1420, que relaciona amb el moviment de conversions que generà la disputa de Tortosa, i, finalment, un nombre indeterminat, però no gaire elevat, l'adjudica per a la resta dels anys (1420-1492), atenent la incidència negativa que degué provocar la Guerra Civil catalana contra Joan II d'Aragó (1462-1472).⁴⁵ Recentment, Riera, seguint el mateix patró i els mateixos períodes, ha actualitzat la nòmina de Llobet, hi ha afegit alguns casos més (pocs, però) i n'ha ampliat dades. Tanca la llista amb les conversions detectades el 1492, un cop decretada l'expulsió, que circumscriu exclusivament a la gairebé totalitat dels membres del clan dels Quercí (i, suposadament, també les seves esposes) i del clan dels Cavaller.⁴⁶

Avui disposem de treballs solvents que avalen valors demogràfics generals, prou fiables, per a la comunitat jueva cerverina. Verdés,⁴⁷ contrastant les dades que aporta (bàsicament, de caràcter fiscal) amb les estimades per Duran i Riera en treballs puntuals anteriors,⁴⁸ conclou que, per a la dècada de 1360-1370, en atenció al nombre de focs, a Cervera devia haver-hi al voltant de setanta famílies jueves (unes tres-centes persones). Uns anys més tard, el 1385, a partir del famós document de la venda de seients de la nova sinagoga del call Sobirà, Riera havia estimat entre dues-centes cinquanta i tres-centes ànimes, com a màxim, el contingent de la comunitat hebrea. Entre els anys 1421 i 1461, novament a partir de dades fiscals derivades del cobrament de la quèstia dels jueus per part del Consell municipal (cal recordar que la quèstia era l'impost que la Corona havia venut a la vila l'any 1366), Verdés estima entre dues-centes i dues-centes cinquanta persones el nombre de jueus que aleshores deurién viure a Cervera (o sigui, entre un 4 % i un 6 % del total dels habitants), una xifra que no s'avindria gaire amb el suposat creixement de l'aljama documentat en el primer quart del segle xv. Un aital creixement pot donar-se per suficientment acreditat i la discordança suggerida seria imputable «a la taxació esbiaixada del comissari reial, que no tenia en compte l'augment del nombre de cases i persones experimentat en aquest darrer període per l'aljama».⁴⁹

El barreig provocat per la Guerra Civil catalana suposà un cop molt dur per a la comunitat jueva cerverina, que s'estima aleshores en menys de cinquanta persones. Tanmateix, l'aljama es degué recuperar, atès que l'any 1491, vigília de l'expulsió, comptava amb trenta-un o trenta-dos focs, o sia, uns cent cinquanta individus. Sens dubte, l'interès de la vila a no perdre els ingressos que li proporcionava el cobrament de la «quèstia dels jueus», que, com hem dit, la Corona havia venut a la Paeria amb anterioritat (1366), va tenir una influència directa en la recuperació poblacional, ja que el poder municipal no deixà de maldar per atreure nova població jueva que pogués sostenir els ingressos esperats de la quèstia i que tant necessitava, en un moment que, a la resta del Principat, la tendència general era justament la contrària. L'aljama de Cervera, el 1491, s'havia mantingut amb una certa solvència i comptava amb tan sols sis focs menys que la de Lleida.⁵⁰

⁴⁵ Josep Maria LLOBET I PORTELLA (1989), «Los conversos según la documentación local...», p. 346-347.

⁴⁶ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 182-190.

⁴⁷ Pere VERDÉS PIJUAN (2018), «La població de l'aljama de Cervera durant el segle xv a través de la quèstia dels jueus», *Miscel·lània Cerberina*, Cervera, Centre Comarcal de Cultura, núm. 23, p. 103-107.

⁴⁸ Agustí DURAN I SANPERE (1972), *Llibre de Cervera*, Tàrraga, F. Camps Calmet, p. 343-386.

⁴⁹ Pere VERDÉS PIJUAN (2018), «La població de l'aljama de Cervera...», p. 106.

⁵⁰ En aquest darrer punt, hem seguit el criteri de Pere VERDÉS PIJUAN (2018), «La població de l'aljama de Cervera...», p. 106, sobre la davallada demogràfica que provocaren els estralls i malvestats de la Guerra Civil catalana.

Tractar d'establir un percentatge fiable del nombre de jueus que es convertiren al cristianisme, a manca del buidat total dels protocols existents (cas de Cervera) o pel seu dèficit (cas de Tàrrrega),⁵¹ esdevé avui un pur exercici d'especulació que només ens pot proporcionar, a tot estirar, una lleugera idea de la realitat dels fets, per molt que la documentació suggereixi un nombre de conversos, si no important, sí almenys suficient per generar algun inconvenient de convivència en atenció a salvaguardar interessos de caràcter moral. El Consell cerverí pretengué frenar normativament i recurrent la cohabitació de jueus i conversos en un mateix indret de la vila, atès que només així cessarien «moltes errors que los conversos porien tenir e fer, stants ab los juheus» (29 d'abril de 1401).⁵² Es tracta d'una prohibició que es va haver de repetir l'any següent, el 1402, i va caldre insistir-hi reiteradament al llarg de la quinzena centúria.⁵³

DETERMINATS INDRETS OCUPATS PER CONVERSOS

L'interès de les autoritats cerverines per evitar el pernicios contacte entre jueus, cristians de natura i conversos fou quelcom reiteratiu i venia de lluny. En tenim notícia ja des de les primeres dècades del segle xv. L'any 1393, quan el convers Pere Roure vivia al call Sobirà,⁵⁴ sembla que els cristians de natura i els conversos hi eren més nombrosos que els jueus.

És prou notori el fet que el conflicte de la barreja de jueus, cristians i conversos es va perllongar durant el segle xv. Ens hem preguntat si un tal conflicte era degut només a la manca d'espai en els calls cerverins i, encara, si aquesta fou sempre real o, potser, es va exagerar de manera interessada en alguna ocasió. I, fins i tot, si el problema derivà sempre de raons demogràfiques o, potser també, si va tenir a veure amb una intencionalitat expressa de segregació,⁵⁵ tal com sembla indicar la resposta que els consellers cerverins donaren als tarragonins quan aquests es van interessar per com resolien aquells l'inevitable contacte entre jueus i cristians a la vila. En efecte, els consellers de Cervera acabaren reconeixent que, als jueus nouvinguts, «havem-los assignats alguns alberchs en los lochs pus apartats que havem pogut, jacsie on habiten alguns cristians»,⁵⁶ una resposta que no deixa cap mena de dubte sobre la intencionalitat segregadora.

L'increment de població jueva a Cervera al començament del segle xv, estimulat per les mesures proteccionistes dictades pel Consell cerverí i que responien molt probablement a la necessitat de poder garantir el cobrament de l'esmentada quèstia dels jueus, es veié afavorit també per l'ensulsiada d'altres aljames arran dels avalots de

---

⁵¹ El dèficit documental de protocols notariais targarins és proverbial. Mancança més lamentable encara si la contrastem amb la riquesa del fons notarial de protocols medievals de notaris cerverins que s'ha conservat a l'ACSG, on també hauriem de poder trobar el fons targari. Efectivament, «els manuals dels notaris de Tàrrrega, integrada dins el districte notarial de Cervera, constituït per la demarcació [notarial] de 1866, es troben dipositats a l'Arxiu Comarcal de la Segarra, però només se n'han conservat a partir de l'any 1484 (1484-1903)». Vegeu Laureà PAGAROLAS I SABATÉ (coord.) (2005), *Els fons de protocols de Catalunya. Estat actual i proposta de sistematització*, Barcelona, Associació d'Arxivers de Catalunya, p. 160 i 164.

⁵² ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Consells (1401), f. 49r-49v, una dada que aporta també Josep Maria LLOBET I PORTELLA (1989), «Los conversos según la documentación local...», p. 338.

⁵³ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Consells (1402), f. 21r.

⁵⁴ Agustí DURAN I SANPERE (1972), *Llibre de Cervera*, p. 343-390.

⁵⁵ A aquest aspecte dediquem tot un apartat a F. Xavier RIVERA SENTÍS (2018), «Topografia, morfologia i vicissituds de l'habitatge jueu a Cervera (s. XIII-XV)», *Miscel·lània Cerverina*, Cervera, Centre Comarcal de Cultura, núm. 23, p. 57-61 i s.

⁵⁶ Vegeu una exposició detallada sobre la segregació intencionada a F. Xavier RIVERA SENTÍS (2018), «Topografia, morfologia i vicissituds...», p. 59 i s.

l'any 1391, entre les quals destacava la barcelonina, extingida definitivament el 1423. Ambdós factors acabaren de perpetuar el problema de manca d'espai: resultava molt difícil, si no impossible, poder disposar d'un indret urbà, separat, que es pogués dedicar en exclusiva a l'habitatge jueu.

En aquest context, els conversos, que en virtut de la nova adscripció cristiana tenien el dret d'assentar-se on més els plagués, tot sembla indicar que preferentment ho acabaren fent al carrer d'en Lambart i a les graus d'en Roqueta, dos carrers molt propers a la capçalera de l'església de Santa Maria, a la Seboteria, dins el quarter de Framenors, vies que davallaven en fort pendent cap a l'aleshores anomenat pla de n'Escafi (avui, plaça de Sant Cristòfol).⁵⁷

Al carrer d'en Lambart, s'hi havia anat concentrant un nombre respectable de conversos, molts dels quals dedicats a l'ofici de sabater, com el mateix Guim Lambart, neòfit ja abans de l'any 1430, que hi vivia a la part baixa, prop de la barbacana. Pere Selva i Pere Avella, ambdós també sabaters, hi vivien ja l'any 1369. L'any 1435, hi trobem el forner Pere Mulner, potser emparentat amb el convers Miquel Mulner, que sembla que va viure a cavall entre Cervera i Tàrrrega (1392 i 1408).⁵⁸ Dos dels germans de Pere, Joan Mulner i Francesc Mulner, abans dels anys 1430 i 1460, respectivament, posseïen cases al carrer del Vent (call Sobirà) que havien estat propietat, precisament, de Guim Lambart. I, encara, l'any 1435, trobem que Ramon Sanauja, potser emparentat amb el convers Bru de Sanauja, havia posseït dues cases al carrer d'en Lambart.

De la seva banda, els Roqueta, es tracta de Lluís o de Pere (aquest consta com a convers el 1392), eren també membres importants d'aquella societat. Pere, mercader i clavari de la vila, l'any 1395, és el pagador de les despeses generals dels murs. És lògic pensar que vivia al carrer de les graus que duïen el seu nom, ben a prop del centre de gravetat de la vila, com corresponia al seu estatus. Tanmateix, hi ha el dubte de plantejar si el Pere Roqueta convers és la mateixa persona que el Pere Roqueta mercader i clavari, o si, en realitat, aquest últim exercí de padrí del primer i el promocionà envers la conversió.

Sigui com sigui, en definitiva, es tracta de cercles de relació i parentiu evidents, de solidaritats familiars i potser corporatives, que, posats en relació amb el fet que aquesta zona, tan propera al baricentre de la vila, fou estranyament i precisa l'escollida per les autoritats l'any 1426 per instal·lar-hi jueus nous, conviden a pensar si no es devia tractar d'una zona d'habitatge de conversos.

Ara, però, cal estimar la possibilitat que paers i consellers la distingissin en considerar-la ideal per esdevenir una zona afí als nous, on es podrien adaptar fàcilment, atès que no hi serien rebutjats d'entrada, i amb l'avantatge afegit que, dedicant-hi un tercer carrer proper, aconseguirien habilitar un espai que aleshores «estava despoblat i derruït i, si s'hi instal·laven els jueus, l'arreglarien, embellint la vila».⁵⁹ Pensem que pot tractar-se de dos o tres carrers que, partint de l'actual carrer de la Seboteria, davallaven per anar a trobar l'actual costa de Sant Cristòfol (un d'aquests, avui interromput per construccions posteriors, però encara identificable;

---

⁵⁷ Per a més detalls sobre la suposada zona d'habitatge de conversos i les corresponents referències documentals, vegeu F. Xavier RIVERA SENTÍS (2018), «Topografia, morfologia i vicissituds...», p. 74-76.

⁵⁸ L'abril de l'any 1392, sembla que vivia a Tàrrrega i és considerat convers. AHCT, Llibre de bans (16/04/1392-22/07/1392), f. 7v, referència aportada per Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2006), *Fonts per a l'estudi de l'aljama jueva de Tàrrrega. Documents i regesta*, Barcelona, PPU, (Catalonia Hebraica, 8), p. 108-109. És probable que l'any 1408, quan va presentar una reclamació contra els hereus del difunt Bertran dels Arcs, veí de Cervera, ell també hi residís; vegeu Josep Maria Llobet i Portella (1989), «Los conversos según la documentación local...», p. 339.

⁵⁹ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Consells, f. 29r-29v (1426).

l'altre, encara existent). Tots, en paral·lel a l'actual carrer de Barcelona, antiga via directa que, pujant des de la vall, arribava al nucli fundacional de Cervera (o sigui, el castell i la plaça Vella, l'actual plaça de Sant Domingo).

CONVERSOS DE DIVERSA PROCEDÈNCIA

La comunitat jueva de Cervera es formà com a filial de la de Barcelona. Per tant, els vincles familiars amb la capital foren estrets i l'intercanvi humà entre ambdues comunitats fou continuat. Era freqüent que alguns jueus i llurs famílies traslladessin el domicili d'un lloc a l'altre i que mantinguessin interessos al lloc de residència anterior. Fins i tot, en algun cas, hi hagué qui compaginà l'adscripció a les dues comunitats, inclús ocupant càrrecs de responsabilitat en alguna.⁶⁰ Quelcom semblant deuria succeir en el cas de la comunitat jueva de Tàrraga, dependent de la collecta de Lleida almenys des de l'any 1286, i més endavant, quan la vila en conjunt passà a dependre de la senyoria del Consell de Barcelona, entre els anys 1391 i 1460.⁶¹

Es tracta de la proverbial mobilitat dels jueus, que generà altes i baixes constants a totes les comunitats catalanes. Ho prova el fet que a cada generació, encara que determinats cognoms es vagin repetint en una localitat, no en siguin exclusius, de manera que un mateix cognom es troba repartit a molts indrets. Els desplaçaments no només eren interiors, entre comunitats més o menys properes, sinó que, en ocasions, prèvia llicència reial, també s'ampliaven a terres llunyanes, com podien ser les parts de l'Orient.⁶²

De ben segur que l'adquisició de la nova condició de neòfit no alterà en absolut, entre els antics jueus, un comportament itinerant tan arrelat. Els motius dels trasllats, coneguts en algun cas, presenten un ampli ventall de circumstàncies. El convers targari fra Ramon de Tàrraga fou destinat al convent dominic de Cervera (setembre de 1351) i, més endavant, es traslladà al convent barceloní de Santa Caterina, amb l'objectiu de completar-hi els estudis de gramàtica.⁶³ Un altre convers, també de Tàrraga, Ramon Sisquer, es mudà a Cervera per reclamar el pagament d'un deute que la vila tenia amb Francesc Ferrer.⁶⁴ I ho va fer segurament de manera transitòria.

Els llibres de veïnatge conservats a l'ACSG ens informen d'algun d'aquests canvis de residència, tot i que són de caràcter més permanent. Daví Samuel de Piera i Issach Baruch, jueus anteriorment habitants d'Agramunt, i Astruch Galipapa, jueu anteriorment habitant de la Seu d'Urgell, demanaren ser veïns de Cervera, un favor que tots plegats, amb data 27 de febrer de 1416, obtingueren dels paers per als set anys següents, amb l'obligació de fixar el seu domicili a la vila. La petició incloïa espeses i famílies respectives i el compromís era de contribuir a totes les despeses de la universitat, tal com feien la resta dels jueus. Els interessats juraren el pacte sobre «decem precepta legis Moysi», a través del qual s'obligaven a romandre i mantenir domicili a la vila de Cervera i es comprometien a no anar a viure a cap altre lloc, castell, ciutat o vila durant el període esmentat de set anys.⁶⁵

⁶⁰ Idees sobre mobilitat manllevades de Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 118-122.

⁶¹ Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2014b), «L'aljama dels jueus de Tàrraga», p. 77 i 81.

⁶² David Adret, establert a Cervera, partí sense llicència reial cap a les parts d'Orient vers l'any 1331. Allà hi morí Saltell, un dels seus fills. La vídua i l'altre fill supervivent van haver de pagar 500 sous per tal d'obtenir del rei Pere la remissió del delictes i la llicència per tornar. Vegeu Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 121.

⁶³ Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2006), *Fonts per a l'estudi...*, p. 79-80, doc. 204.

⁶⁴ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de clavaría (1417), vol. I, f. 74v.

⁶⁵ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Liber vicinorum (1415-1425), f. 18r, reg. top. 2783.

Tanmateix, si entremig es produïa un canvi de situació personal com la motivada per la conversió i, a més, l'ara neòfit volia recuperar la llibertat de moviments, calia pactar noves condicions que exigien la composició d'una quantitat de diners. Això és el que va succeir amb un dels jueus suara esmentats: uns mesos més tard, amb data 8 de novembre, (Samuel) Issach Baruch devia haver-se convertit (adoptant el nom cristià de Manuel de Ribelles) i, probablement per aquesta raó, pactà amb els paers el pagament d'una quantitat, 10 florins d'or d'Aragó, que li permetria en endavant viure on volgués durant el període de veïnatge de set anys al qual s'havia compromès sis mesos enrere, tot mantenint intacte el dret a seguir gaudint dels privilegis, les llibertats i les immunitats de la vila de Cervera.⁶⁶

En aquest context de gran mobilitat, no és estrany trobar documentat a Cervera un grup considerable de conversos de ben diversa procedència. Fem-ne la llista: Agramunt, Balaguer, Barcelona, la Cardosa, Castelló d'Empúries, Montblanc, Girona, les Oluges Sobiranes, Perpinyà, Reus, Salàs de Pallars, Santa Coloma de Queralt, Solsona, Saragossa, Tàrraga i Verdú. Alguns devien trobar-se de pas per la vila, potser amb l'objectiu de tancar algun negoci que quedà reflectit en una visita a cal notari; d'altres és probable que acabessin d'arribar moguts per qualsevol altra raó i, potser, s'estiguessin rumiant fixar-hi la residència.

IDENTITATS

Atenent l'estat de la qüestió que hem exposat a l'apartat introductori, en especial el problema de les fonts locals amb la manca de referències directes a les conversions, l'aportació més genuïna que hom pot fer de moment és anar desvetllant noves identitats de conversos i confirmar-ne d'altres de les quals, per ara, tenim dubtes raonables. No és poc, certament, però tampoc suficient, ja que no és només ni exactament allò que ens agradaria poder conèixer en relació amb els nostres conversos. De tots ampliem algunes dades als annexos, degudament ordenats per localitat i/o procedència (nom i cognom, l'anterior nom jueu si es coneix, el primer any de referència, etc.).⁶⁷ Hem pretès elaborar una relació exhaustiva que, al costat dels conversos de què ja es tenia constància, incorpori les noves identitats. Intentar ara fer-ne petites biografies excediria els límits acordats per al present estudi. Serà prudent, per tant, deixar aquest compromís per a més endavant, un ajornament que, en l'entretant, comporta el benefici de poder anar acumulant un nombre de dades major.

Tot i això, la identificació segueix sent una qüestió fonamental i, per descomptat, prèvia a l'estudi de qualsevol aspecte que se'n vulgui abordar. Un bon exemple n'és el treball de Muntané, que va avaluar el patrimoni dels conversos reconeguts de Cervera i Tàrraga a partir de la informació proporcionada pels llibres de fiscalitat elaborats durant el primer terç del segle XVI.⁶⁸ Òbviament, es tractava dels antics jueus que, potser per por a perdre bous i esvelles, decidiren abraçar la fe de Crist a darrera hora, el 1492.

O sia, es referí principalment a la major part dels metges i comerciants (drapers) dels clans Quercí (que adoptaren el cognom Pau com a cristians) i Cavaller (amb el cognom Cardona, en endavant), de Cervera, o a individus influents com Pere Castelló (Jucef de Besés), ric mercader de l'acabalada nissaga dels Besés, de Tàrraga. De la consideració sobre l'estima d'aquest (1502), posada al costat de la que manifestaren

⁶⁶ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Liber vicinorum (1415-1425), f. 18r, reg. top. 2783.

⁶⁷ Vegeu l'apèndix 1.

⁶⁸ Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2009), «El patrimoni dels conversos...», p. 228-232.

els Pau i els Cardona cerverins (manifest de 1497, 1504 i 1527), en va concloure una preeminència econòmica del convers targarí, atribuïble segurament al fet que els Besés s'havien dedicat, de sempre, a l'àmbit del comerç i, especialment, al préstec.

Conformem-nos, ara i aquí, a revelar breument la identitat dels conversos inèdits fins al moment⁶⁹ que hem pogut localitzar entre la documentació de l'ACSG. Considerem habitants de Cervera els següents: Guillem Armengol (oriünd de Barcelona, 1414),⁷⁰ Manuel Benet (Issach Baruch, 1417),⁷¹ Maties de Capdevila (àlies Salamó, 1415),⁷² Guim Lambart (1369),⁷³ Bertomeu Morell (Abraham Adret?, 1396),⁷⁴ Miquel Morell (Issach Adret, 1385),⁷⁵ Berenguer d'Oluja (1416),⁷⁶ Manuel d'Oluja (1418),⁷⁷ Pere Roure (c. 1430),⁷⁸ Jaume Sabater (1369),⁷⁹ Gabriel Sacirera (1416),⁸⁰ Bru de Sanaüja (1469),⁸¹ Sarruch (Iucef Sarruch, 1492),⁸² Jaume Talladell (1418),⁸³ Ferrario Vale[r]s (1412-1432)⁸⁴ i Ramon de Villaplana (1418).⁸⁵

Semblen forasters, de pas per Cervera, els següents: Jaume Alòs (Jucef Provençal, Barcelona, 1416),⁸⁶ Antoni Balaguer (les Oluges Sobiranes, 1483),⁸⁷ Bernat Cardona (Salàs de Pallars, 1416),⁸⁸ Lluís de Cavalleria (Saragossa, 1417),⁸⁹ Bernat Cerdà (Agramunt, 1416),⁹⁰ Bertomeu Llobera (Solsona, 1417),⁹¹ Guillem de Muntmajor (Barcelona, 1417),⁹² Lluís Porta (Barcelona, 1415-1416),⁹³ Joan de Ribelles (Abraham Baruch, Santa Coloma de Queralt, 1427),⁹⁴ Soler (la Cardosa, 1490),⁹⁵ Pau de Sobirats (Barcelona, 1417),⁹⁶ Gilabert de Toralla (Balaguer, 1428),⁹⁷ Manuel Vidal (Barcelona, 1418)⁹⁸ i Ramon Vilagut (Reus, 1418).⁹⁹

---

⁶⁹ Inèdits en el sentit que fins ara no n'hem trobat referències bibliogràfiques en relació amb la seva presència a Cervera. Tanmateix, poden no ser-ho, ja que han pogut haver estat referenciats anteriorment a la bibliografia pròpia dels llocs d'origen, en el cas dels forasters.

⁷⁰ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 5r-6v (1415-1416), reg. top. 147, u. d. 329.

⁷¹ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 54r-55r (1416-1417), reg. top. 148, u. d. 330.

⁷² ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 14v-15r (1415-1416), reg. top. 147, u. d. 329.

⁷³ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de manifest (1369), Quarter de Capcorral, reg. top. 1649, f. 110v.

⁷⁴ ACSG, Fons notarial, Francesc Sabater, Llibre del mercader Miquel Morell, f. 93r (1386-1403), reg. top. 65, u. d. 140.

⁷⁵ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de veïnatge (1382-1394), f. 2r, reg. top. 2779, u. i. 4181.

⁷⁶ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 88r-88v (1415-1416), reg. top. 147, u. d. 329.

⁷⁷ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 72r-72v (1416-1418), reg. top. 148, u. d. 331.

⁷⁸ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de consells (1436/1493), Fragments, Plec de 1451, reg. top. 1717, f. 76r (foliació original: f. LXXVI).

⁷⁹ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de manifest (1369), Quarter de Capcorral, reg. top. 1649, f. 99r.

⁸⁰ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 83v-84r (1415-1416), reg. top. 147, u. d. 329.

⁸¹ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Quèstia de Capcorral (1469), f. 20v/21v.

⁸² ACSG, Fons notarial, Antoni Bonet, Manual (1490-1492), f. 26r, referència que devem i agraïm a Maria José Surribas.

⁸³ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 33r-33v (1416-1418), reg. top. 148, u. d. 331.

⁸⁴ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Capbreu, f. 62r-64r (1412-1432), reg. top. 146, u. d. 325.

⁸⁵ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 33r-33v (1416-1418), reg. top. 148, u. d. 331.

⁸⁶ ACSG, Fons notarial, Pere de Salvanera, Llibre, f. 44v-46v (1416), reg. top. 84, u. d. 175.

⁸⁷ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de manifest (1483); ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de manifest (1490).

⁸⁸ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 83v-84r (1415-1416), reg. top. 147, u. d. 329.

⁸⁹ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 77r-78r (1416-1417), reg. top. 148, u. d. 330.

⁹⁰ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 88r-88v (1415-1416), reg. top. 147, u. d. 329.

⁹¹ ACSG, Fons notarial, Pau Teixidor, Manual, f. 150r-150v (1416-1417), reg. top. 96, u. d. 205.

⁹² ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 77r-78r (1416-1417), reg. top. 148, u. d. 330.

⁹³ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 41r-41v (1415-1416), reg. top. 147, u. d. 329.

⁹⁴ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Capbreu, f. 43r-44r (1412-1432), reg. top. 146, u. d. 325.

⁹⁵ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de manifest (1490).

⁹⁶ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 66r-67r (1416-1417), reg. top. 148, u. d. 330.

⁹⁷ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 28r-28v (1416-1429), reg. top. 148, u. d. 332.

⁹⁸ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 6v-7r (1416-1418), reg. top. 148, u. d. 331.

⁹⁹ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Capbreu, f. 53v (1413-1426), reg. top. 147, u. d. 327.

LES CONSEQÜÈNCIES DE LA CONVERSIÓ

Hem deixat apuntat més amunt que la conversió, que suposava la deserció d'una causa a la qual hom havia estat vinculat per un pacte sagrat, no era ni de bon tros una decisió gratuïta. Tractar de descriure, al més objectivament possible, les conseqüències de la renúncia no deixa d'implicar un cert risc, derivat del que rau en el fet que cal interpretar allò que la documentació local només deixa entreveure. Tanmateix, és una aposta que l'historiador ha d'estar disposat a assumir.

Ens hem referit també al fet que, si bé la nova condició de convers atorgava tots els drets polítics, no aconseguia evitar ni el manteniment d'unes tenses relacions dels neòfits amb els cristians «de natura», ni que aquests deixessin de considerar aquells sota sospita permanent, més enllà que tampoc els tenien com a propis de la mateixa raça.

En efecte, apuntàvem també l'escassa sinceritat de les conversions com el temor que els cristians sempre van projectar sobre els conversos, fins més enllà de l'expulsió. D'ací ve l'existència dels processos que se seguiren contra ells per l'acusació de judaïtzar. Fra Ramon de Tàrrega, convers nadiu d'aquesta vila, al qual ja ens hem referit, malgrat la seva condició de dominic almenys des de l'any 1351, veié com el 1368 s'iniciava un procés contra ell pel motiu esmentat, tan sols tres anys abans de la seva mort, esdevinguda el 21 d'octubre de 1371, quan encara la causa no havia finalitzat.¹⁰⁰

A Cervera, comptem amb el cèlebre procés inquisitorial, datat l'any 1620, impulsat pel frare dominic Lluís Llentisclar, que pretenia determinar la puresa de sang de la nissaga dels Major.¹⁰¹ És possible que la sospita del dominic provingués del record popular d'Antoni Joan Major, mestre en Sacra Teologia, que fou protagonista de la darrera notícia que tenim de predicacions a Cervera, l'any 1492.¹⁰²

En el si familiar dels jueus cerverins, ens consta que s'hi van generar alguns inconvenients, més que no pas greus dissensions. En tenim algun exemple, potser esbiaixat i no exempt de certa malícia. Berenguer de Copons i Saurina d'Oluja (Abraham Mahir i Jamila, com a jueus), matrimoni convers, el 1366 convivia sota el mateix sostre amb els pares d'ella, Çadia i Sol. Sembla que Berenguer, en aquest context, va conèixer carnalment la seva sogra, Sol, i va procurar la mort d'una cunyada. Després de robar als pares tant com va poder, el matrimoni jove s'absentà. Foren raons suficients perquè Çadia, el sogre, els denunciés a la Cort de l'infant Joan, cosa que va provocar que el veguer els detingués a Sedó i els portés a Cervera. Tanmateix, un document posterior explica que, en realitat, la denúncia de Çadia havia estat moguda perquè filla i gendre s'havien passat al cristianisme. Per tal d'escatir la veritat de tot plegat, l'infant Joan ordenà al veguer que ho esbrinés. Riera, que és qui ens facilita la referència, deixà entreveure que la conversió del matrimoni, en realitat, podria haver estat una maniobra d'aquest per escapar-se de l'acció de la justícia.¹⁰³

¹⁰⁰ Josep Xavier MUNTANÉ i SANTIVERI (2006), *Fons per a l'estudi...*, p. 79-80, doc. 204.

¹⁰¹ ACSG, Col·lecció Faust Dalmases i Massot, caixa 23, «Testimonium ad perpetuam rei memoriam recepti ad instantiam Reverendi Priori Fratris Ludovici Llentisclar, Ordinis Fratrum Predicatorum», Cervera (1620), transcripció publicada per Agustí DURAN i SANPERE (1924), *Referències documentals...*, p. 64, apèndix vi.

¹⁰² Josep Maria LLOBET i PORTELLA (2005), «Dades documentals...», p. 125.

¹⁰³ Jaume RIERA i SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 182-183; reg. 1789, f. 92v-93r, en data Barcelona, 01.12.1366; f. 98v-99r, en data Barcelona, 16.12.1366 (suposadament, afegim, es tracta de documentació de l'ACA).

En primer terme, a l'esquerra, zona ocupada pel Call Sobirà, parcialment enderrocat en ser construïda la Universitat. Foto: Arxiu Nacional de Catalunya (any 1966).

Sigui com sigui, el cert és que era relativament freqüent que, en una mateixa família jueva, alguns dels membres es convertissin i d'altres, no. Ens referim a les famílies migpartides.¹⁰⁴ Si això passava en un matrimoni (quan el marit es convertia i l'esposa, no), atès que la llei general prohibia la convivència de jueus amb conversos, s'originava una situació anòmala que requeria la intervenció del bisbe per autoritzar expressament la convivència irregular, sota l'argument que l'espòs ho tindria més fàcil per acabar portant la muller a la seva nova fe cristiana. Així, Manuel de Ribelles i Lluís de Sant Gil (sogre i gendre, respectivament), conversos, van obtenir l'autorització del bisbe de Vic per continuar vivint amb les seves esposes, encara jueves, no sense haver hagut de patir abans la impertinència dels oficials reials, un obstacle que van poder salvar amb la intervenció del rei Alfons, que «els defensà acollint-se a l'exemple de Jesucrist, que no defugia tenir tractes amb pecadors. Hi posava la condició, tanmateix, que visquessin fora del call».¹⁰⁵

A més, no era infreqüent, en general, que la conversió del marit i la fidelitat a la fe jueva de la muller tinguessin com a conseqüència el trencament del matrimoni i la devolució del dot.¹⁰⁶

El fenomen de les conversions havia aconseguit escindir la minoria jueva. Havia donat lloc a l'existència d'un subconjunt social, el dels conversos (o cristians nominal), que, a més de seguir vivint de forma agrupada, com hem vist en el cas de Cervera, continuaven exercint les mateixes activitats professionals que quan eren jueus, amb l'excepció, segons sembla, de determinades ocupacions. Si bé sobre el paper podien desenvolupar les mateixes activitats que els cristians de natura, a la pràctica en tenien algunes de vedades, com ara les que es basaven en la confiança personal (ho eren les de notari i corredor d'orella), amb el feble pretext que «qui no té fe no en pot donar».¹⁰⁷

A Tàrrrega, l'ofici de corredor públic estava molt estès entre la comunitat jueva, fins a l'extrem que, pels anys 1343 i 1344, els jueus amb aquesta dedicació havien esdevingut majoria respecte als cristians, tot contribuint singularment a la vida econòmica de la vila.¹⁰⁸ Tanmateix, en l'exercici d'aquesta funció, que depenia del control del Consell municipal, tenien força mala fama. Sovint, el Consell els hi vedava l'accés, una situació que acabava requerint del rei una provisió particular per poder dur-la a terme. Alguns jueus cerverins (potser no tants com a Tàrrrega) la practicaren. Sabem que, almenys un, Mosse Sullam, disposà d'habilitació reial per dur-la a terme.¹⁰⁹

Tanmateix, l'autèntica qüestió central i indefugible, la que trastoca l'aparent normalitat de les relacions entre la majoria social dels cristians de natura i la minoria dels conversos (normalitat que simula bé la documentació local cerverina, malgrat les tensions i la malfiança i, encara, la que fa gairebé incomprendible als

---

¹⁰⁴ Riera destaca el període 1415-1425, a Cervera, com un parèntesi caracteritzat per les conversions individuals i on resulta «habitual, més que abans, trobar famílies migpartides, on un cònjuge, un fill o un germà apareix convertit i l'altre, no. Els seus noms són aquests: Manuel de Ribelles i la seva muller, Durona (1418); Lluís de Sant Gil (1419); Francesc de Tovia (1420); Bernat Sacirera (1421); Francesc d'Oluja (1421); Joan Berenguer (1422); Marquesa, muller de Joan Gelabert, de Cardona (1422), i Dalmau de l'Ala (1425)». Vegeu Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 188.

¹⁰⁵ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 188-189; reg. 2472, f. 5r, en data Barcelona, 01.07.1419 (suposadament, afegim, es tracta de documentació de l'ACA).

¹⁰⁶ Josep HERNANDO (2007), «Conversos i jueus...», p. 189.

¹⁰⁷ Jaume RIERA I SANS (1991), «Jueus i conversos», p. 66.

¹⁰⁸ Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2014a), «Els jueus com a factor de consolidació de la vila», a *Tragèdia al call. Tàrrrega, 1348*, Tàrrrega, Museu Comarcal de l'Urgell, p. 56.

¹⁰⁹ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 129; reg. 2622, f. 32v-33r, en data Castell de Fontana, 08.10.1453 (suposadament, afegim, es tracta de documentació de l'ACA).

nostres ulls qualsevol conversió «voluntària»), deriva de l'afirmació que «el convers voluntari, en abandonar la fe judaica, restava reduït a la misèria, obligat a abandonar tots els seus béns i, per tant, havent de pidolar almoïna a particulars i institucions».¹¹⁰ Ho escriu Riera, una autoritat en la matèria, i no ens deixa de sorprendre. Però no en dona cap exemple. Ho basa en una citació d'un treball de Paola Tartakoff.¹¹¹

Entenem, si de cas, que hi trobem l'única explicació possible en una altra de les seves afirmacions, a la qual ja ens hem referit:

El convers voluntari dissolia els lligams amb la seva comunitat d'origen i s'adheria a una altra que «els seus» consideraven antagònica, i ell mateix la hi havia considerat fins a aleshores. Per on es pot deduir que la càrrega sentimental negativa que els conversos sentien envers la comunitat d'origen era molt gran; prou gran per veure positiva per a ells la decisió d'abandonar-la.¹¹²

Efectivament, només una fonda convicció podia explicar que un jueu s'aventurés a perdre tots els béns pel fet d'adoptar una nova fe. Tanmateix, cap d'ambdós supòsits atribuïts per Riera a la conversió (la reducció a la misèria o la càrrega sentimental negativa envers la comunitat d'origen) els hem sabut identificar a través de la documentació local consultada, ans al contrari. La conversió, el 1492, dels membres més destacats de les nissagues cerverines Quercí i Cavaller, a les quals ja hem al·ludit, no suposà cap minva de la seva riquesa patrimonial; els llibres de manifest conservats (anys 1497, 1504 i 1527) avalen la conservació i l'estabilitat de les respectives fortunes. El mateix es pot dir del convers targari Pere Castelló (Jucef de Besés), detectable en l'estima de l'any 1502.¹¹³ I, pel que fa al suposat sentiment negatiu del convers cap a la comunitat jueva d'origen, tenim exemples que avalen la normalitat de les bones relacions i una provada connivència entre conversos i jueus (insistim: si més no, en l'àmbit local). Tindrem l'ocasió d'apreciar-ho en l'apartat següent.

Tot i això, els conversos documentats a Cervera entre els anys 1391 i 1410, a parer de Riera, es batejaren coaccionats. D'aquests sí que posa dos vistosos exemples: es tracta de conversos renegats. L'any 1392, Francesc Miró (Bonjuha Astruch, com a jueu), un dels prestadors més actius de la població, s'havia convertit. Abans d'un any, però, ja havia emigrat a terra de moros per continuar vivint-hi com a jueu. La notícia de la fugida, en haver renunciat al cristianisme, provocà la confiscació dels seus béns per part de la Cort reial. Altres conversos que emigraren poc després de batejats foren Astruch Issach Adret (Lluís de Junyent, com a convers, 1391), el jueu més ric de la vila, i el seu fill, Issach Astruch Adret (Mateu Bonjoch, com a convers).

Cervera a sol ixent, amb la torre dita dels jueus (esquerra), just a tocar del Call Jussà. Foto: Col·lecció Ramon M. Razquin, autor desconegut.

¹¹⁰ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 182.

¹¹¹ Paola TARTAKOFF (2012), *Between Christian and Jew. Conversion and Inquisition in the Crown of Aragon, 1250-1391*, Filadèlfia, University of Pennsylvania Press, citació aportada per Jaume Riera i Sans (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 182.

¹¹² Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 181.

¹¹³ Vegeu l'apartat «Identitats» dins el present treball i també Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2009), «El patrimoni dels conversos...», p. 228-232.

Òbviament, els seus béns també foren objecte d'un llarg procés de confiscació per la tresoreria reial.¹¹⁴

Tot l'anterior ens suggereix un supòsit i un parell de preguntes clau. Si la conversió voluntària comportava la pèrdua dels béns, és de preveure que també devien tenir la mateixa conseqüència les conversions coaccionades. O, en aquest cas, com hem vist, la liquidació de béns només era aplicable als conversos que immediatament se'n penedien? Ampliem el focus: hem de pensar que totes les conversions massives de jueus i jueves barcelonins, forçades pels fets de l'assalt al call del 5 d'agost de 1391, que han estat escrupolosament documentades, comportaren una confiscació de béns?¹¹⁵ No ho sabem, però no ens ho sembla.

Si la resposta universal a ambdues qüestions fos afirmativa en qualsevol circumstància, no seria d'estranyar, de part dels jueus, la inveterada resistència a la conversió. Amb tot, s'hi oposaren tant com van poder, alguns fins a l'any 1492, quan no hi va haver cap més remei. Si no fos per les afirmacions de Riera i pels casos presentats de conversos renegats, a la llum de la documentació local existent, hom podria tenir una idea de la realitat ben diferent. De fet, la tenim, fins al punt de creure, amb Muntané, que probablement «la conversió al cristianisme era percebuda com una petita ascensió social»,¹¹⁶ de la qual es podrien derivar alguns avantatges personals.¹¹⁷

LA CONNIVÈNCIA ENTRE JUEUS I CONVERSOS

Existeix un ampli consens a considerar els conversos com una casta social particular, quintacolumnistes dels jueus, que no arribaren mai a assimilar-se. Segons Riera:

No podien fer-ho i, segurament, tampoc no ho volien. L'estament eclesiàstic, per descomptat, no es mobilitzà gens per catequitzar-los. La societat cristiana els mirà sempre amb recel, i ells mateixos n'obstaculitzaren la integració practicant l'endogàmia.¹¹⁸

A Cervera, els conversos vivien sovint dins els calls, com els cristians, ateses les continuades crides a l'ordre emanades tant des de la Cort reial com des del Consell municipal.¹¹⁹ Fins i tot s'instal·laren ben a prop del centre neuràlgic de la vila, a escassa distància de la plaça del Blat (l'actual plaça Major). Persistiren en llurs ocupacions anteriors; alguns d'ells, fins i tot, tingueren l'ocasió de mantenir-se i fins d'enlairar-se en l'escala social,¹²⁰ dedicats a lucratiu oficis com el de mercader, i, finalment, conservaren llurs vincles familiars a l'abric de tota hostilitat, també de part dels antics correigionaris. Al capdavant:

¹¹⁴ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 185-186.

¹¹⁵ Josep HERNANDO (2007), «Conversos i jueus...», p. 204-206, quadre 1 (Jaume de Trilla, *Undecimum manuale*, 1390-1392).

¹¹⁶ Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2009), «El patrimoni dels conversos...», p. 232.

¹¹⁷ Quan, l'any 1417, els conversos Lluís de Sant Gil i Lluís de la Cavalleria nomenen procuradors i sembla que volen estalviar-se la referència a llurs anteriors identitats jueves, fa tot l'efecte que esperen algun avantatge derivat de la seva nova condició de cristians novells. Vegeu l'apartat «Introducció» del present treball.

¹¹⁸ Jaume RIERA I SANS (1991), «Jueus i conversos», p. 66.

¹¹⁹ El rei Joan I, considerant que els jueus i els conversos de l'aljama de Cervera convivia en els calls d'aquest lloc, ordena al batlle que, atès que els jueus que romanien eren pocs en nombre, els obligui, si li sembla convenient, a traslladar-se al call inferior (ACA, Divers, Gov. Gral. de Cat., reg. 1883, f. 10v-11r, Tortosa, 1393, octubre, 25; referència que devem a l'amic Pere Verdés).

¹²⁰ Ens referim al mercader convers Miquel Morell (Issac Adret, com a jueu), sobre la rellevància i l'activitat mercantil del qual ens reservem la intenció de futures recerques.

Els jueus pensaven que un jueu, malgrat pecador, és a dir, convers, segueix sent jueu, per la qual cosa el convers que tornava al judaisme era rebut de bon grat. Actitud ben diferent de la dels cristians.¹²¹

Reginó, jueva, esposa d'Abraham de Portell, jueu, físic, difunt, habitant de la vila de Cervera, el 26 de novembre de 1416, fa donació *inter vivos* de tots els seus béns al seu germà (de part del pare), Jaume d'Alós, convers de la ciutat de Barcelona (de nom jueu, Jucef Proençall, fill de Proençall Jesua, jueu difunt). Explica que fa la donació moguda pels molts i dignes serveis que sempre li va fer i li continua fent el seu germà Jaume, i pel veritable i cordialíssim amor que hi ha entre ambdós per raó que forneix la sang, vincle indissoluble al qual ella és (se sent) inclinada.¹²²

El cerverí Bernat Sacirera, malgrat ser convers, l'any 1421, és designat tutor, entre d'altres, de Rovén, fill de Mifael Salamó Afanonell i d'Ester, jueus de Santa Coloma de Queralt.¹²³

Una darrera prova de la connivència esmentada pot ser «la quantitat de jueus que enmig de tanta hostilitat ambiental obtenien fàcilment la llicència reial per a exercir la medicina». Entre d'altres, els targarins Issach Salom i Jucef Abnaçaya l'obtenien el 1478 i el 1479, respectivament. Aquesta franquesa «té una explicació molt clara quan descobrim que els protofísics reials encarregats d'examinar-los i aprovar-los eren conversos».¹²⁴

CONSIDERACIONS FINALS

Amb relació al col·lectiu dels conversos, es tractava, com afirma Hernando, d'una societat transitòria? Eren una mena de limbs on, per raó de l'adopció de la fe cristiana, els antics jueus s'havien autoinstal·lat al marge de les dues religions?¹²⁵ De debò, des del punt de vista social, el convers quedava flotant, sense una adscripció clara a cap comunitat? És ben probable que així fos, tot i que, com hem vist, la «divergència de fe entre els membres d'una família no comportà necessàriament el trencament dels vincles familiars»,¹²⁶ com tampoc extingí les relacions amb els antics correligionaris jueus, ni estroncà les ocupacions anteriors, tal com hem tingut l'oportunitat de mostrar. I podien sentir-se'n prou cofois, atès que:

Abandonats a la seva sort, els conversos no trobaven altres senyals d'identitat que els del judaisme a què pertanyien per nissaga. Els cristians els recordaven constantment, amb insults, els seus orígens, i provocaven que ells tinguessin a glòria pertànyer al poble escollit, dipositaris de les promeses fetes per Déu als patriarques. No eren com els cristians ni ho volien ser, perquè se sentien superiors. I continuaven circumcidant els seus fills, observant el dissabte, invocant el déu d'Abraham, Isaac i Jacob, i esperant el messiàs que havia d'alliberar-los.¹²⁷

¹²¹ Josep HERNANDO (2007), «Conversos i jueus...», p. 183.

¹²² ACSG, Fons notarial, Pere de Salvanera, Llibre (1416), f. 44, reg. top. 84, u. d. 175: «Inquam [...] verum et precordialissimum amorem qui intus me et vos, ratione formentis sanguinis diputator cuius vinculo indissolubili ad hec et maiora nec in merito sum inclinata».

¹²³ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 189-190. La referència documental és ACCB, Fons Santa Coloma, Manual 4046, f. 79v-80r, en data Guialmons, 16.04.1421.

¹²⁴ Jaume RIERA I SANS (1991), «Jueus i conversos», p. 65.

¹²⁵ Josep HERNANDO (2007), «Conversos i jueus...», p. 181-212.

¹²⁶ Josep HERNANDO (2007), «Conversos i jueus...», p. 189.

¹²⁷ Jaume RIERA I SANS (1991), «Jueus i conversos», p. 66.

És plausible pensar que, en efecte, els conversos van acabar vivint, si més no oficialment i de portes enfora, sense una adscripció clara a cap comunitat, al marge d'ambdues religions. La documentació local, tanmateix (les referències que n'hem obtingut fins ara, volem dir), prova que els conversos cerverins, i molt probablement també els targarins, si bé romangueren sempre sota pressió i la permanent sospita de judaïtzar que els acabà conduint als tribunals, com passà arreu, gaudiren d'una relativa i aparent normalitat en el devenir diari. En tot cas, no gaire diferent de la quotidianitat que degueren viure els jueus.

Atesa l'absència de referències directes o explícites, com el clamorós silenci de les fonts eclesiàstiques consultades, ningú no diria que el fenomen de les conversions, en el si de les societats cerverina i targarina, alterés res ni afectés cap ordre social preestablert. Potser perquè els conversos eren només una part de la minoria jueva que, al seu torn, només representava entre el 4 % i el 6 % del total de la població? Potser perquè, amb les conversions, va passar com amb el mateix fet del trenca-ment definitiu: que calia assumir-les amb naturalitat, com un fet ineludible sense cap transcendència per a la majoria cristiana?

Als ulls dels coetanis, l'expulsió dels jueus decretada pels reis Ferran i Isabel i la mateixa Inquisició —com remarca el professor Yitzhaq Baer— es convertiren de seguida en uns fets legals i històrics i en una praxi eclesial que no calia sotmetre a reflexió, sinó, simplement, admetre.¹²⁸

I encara és possible que seguir pensant que les conversions necessàriament havien de constituir un esdeveniment rellevant per als contemporanis cristians (de fet, les fonts són les cristianes), potser perquè les analitzem des de la perspectiva actual, no faci altra cosa que seguir alimentant un vell mite, segons el qual:

No ha estat fins als segles XIX i XX que els historiadors professionals, servidors fidels de prejudicis i mitologies interessades, han exagerat i capgirat les valoracions fins a intoxicar la consciència dels fets històrics. Ha estat així com l'expulsió decretada pels Reis Catòlics s'ha convertit en el paradigma de la intolerància i la crueltat.¹²⁹

Sigui com sigui, el cert és que, de mica en mica, la nòmina dels nostres conversos augmenta a mesura que hom va redimint del silenci documental les velles identitats dels qui, aneu a saber per quina íntima raó, en un determinat moment de llurs vides, sentiren l'impuls de canviar de fe. No és estrany que així sigui, atès que Cervera representa un cas singular en el panorama del judaisme català. El punt d'inflexió va tenir lloc d'ençà que el Consell municipal s'embarcà, l'any 1366, en l'aventura de fer-se amb el tribut anual o *trahut* (quèstia dels jueus) que l'aljama satisfia al rei, a canvi del pagament d'una suma important (32.114 sous i 6 diners de Barcelona), amb la confiança d'assegurar-se el cobrament futur d'una renda anual no menys sucosa (2.667 sous i 6 diners). I prou que es doldrien de la pensada, paers i consellers, en el moment de l'expulsió, quan no veien la manera de recuperar una inversió tan considerable.¹³⁰

Quan ja era un fet evident que «la presència de jueus, que no havia estat mai volguda ni ben vista enlloc, sinó a tot estirar tolerada, i cada vegada menys»,¹³¹ Cervera, amb aquesta operació, aconseguí erigir-se en una mena d'oasi. En endavant, la decisió de

¹²⁸ Jaume RIERA I SANS (1991), «Jueus i conversos», p. 65.

¹²⁹ Jaume RIERA I SANS (1991), «Jueus i conversos», p. 63.

¹³⁰ Només cal veure que les sessions del Consell municipal cerverí celebrades almenys entre el 29 d'abril i el 25 d'octubre de 1492 van tractar insistentment (i en algunes, de manera monogràfica) el tema de «lo fet dels juheus», que no era cap altre que la recuperació de la quèstia.

¹³¹ Jaume RIERA I SANS (1991), «Jueus i conversos», p. 63.

l'any 1366 obligà les autoritats municipals a vetllar constantment per mantenir, si no per mirar d'incrementar, la grandària de la comunitat jueva a fi que els ingressos esperats any rere any no minvessin. Per això, el contingent de l'aljama cerverina subsistí i suportà prou dignament tota mena d'embats fins al moment de l'expulsió, motiu pel qual encara podem esperar noves incorporacions d'identitats converses a mesura que anem desvetllant les fonts. Caldrà, però, si hom vol aconseguir l'excel·lència, tenir en compte els registres de la Cancelleria Reial, encara per explorar.

Mentre la documentació no ens desmenteixi, i més enllà de les conversions motivades pel decret d'expulsió, tot apunta que els conversos de les vegueries de Cervera i Tàrraga degueren viure el canvi de religió de manera sostinguda, en un degoteig constant, potser només accentuat en determinats moments que coincidien amb episodis d'una major pressió ambiental (en especial, la motivada pels desgavells generals, localment virulents en ocasions, dels anys 1348, 1391 o 1462). Però encara no han estat suficientment i deguda avalats per la documentació.

Existeixen tímids indicis, que ja hem comentat, respecte a les «moltes» conversions que hi va haver l'any 1392 a Cervera. I n'hem trobat d'altres, també prou discrets i alhora significatius, inèdits fins a avui, que ens parlen de certs bateigs que, ai las!, el 28 de desembre de 1492 provocaren l'absència del rector de la comunitat de preveres de Santa Maria a l'assemblea anual que havia d'escollir el consell rector per al nou any que acabava de començar. Si l'entitat d'aquests bateigs era suficient per justificar l'absència del cap de la comunitat en una convocatòria tan principal, potser fou perquè tenia a veure amb el baptisme d'algun o alguns jueus tocatardans?

Continua tractant-se d'indicis que només són febles raigs de llum que no resolen els grans interrogants per als quals ens agradaria trobar resposta, la qual cosa ens seguirà obligant, malgrat la migradesa de referències, a perseverar en el rescat de l'oblit de les ànimes dels nostres avantpassats conversos, dels quals potser hem menystingut la gran tragèdia, que no va ser cap altra que haver-se quedat aquí «tenint quasi la certesa que, tard o d'hora, ineludiblement, serien jutjats per la Inquisició».¹³²

---

¹³² Roc SALVADÓ POY (1999), «Els conversos tortosins i la Inquisició», p. 52.

BIBLIOGRAFIA

- DURAN I SANPERE, AGUSTÍ (1924). *Referències documentals del call dels juhéus de Cervera. Discursos llegits en la «Real Academia de Buenas Letras» de Barcelona, en la solemne recepció pública de D. Agustí Duran i Sanpere el dia 20 d'abril de 1924*. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras.
- (1972). *Llibre de Cervera*. Tàrrrega: F. Camps Calmet.
- HERNANDO, JOSEP (2007). «Conversos i jueus: cohesió i solidaritat. Necessitat d'una recerca». *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona: CSIC], vol. 37, núm. 1 (gener-juny), p. 181-212.
- LLOBET I PORTELLA, JOSEP MARIA (1989). «Los conversos según la documentación local de Cervera (1338-1501)». *Revista de la Facultad de Geografía e Historia* [Madrid: UNED], núm. 4, p. 335-349.
- (2005). «Dades documentals sobre la comunitat jueva de Cervera a l'edat mitjana». A: *Actes del II Congrés per a l'Estudi dels Jueus en els Territoris de Llengua Catalana*. Barcelona: Institut Europeu de la Mediterrània, p. 111-137.
- (2010). «Quatre documents sobre jueus i conversos de Montblanc (segles XIV-XV)». *Aplec de Treballs* [Montblanc: Centre d'Estudis de la Conca de Barberà], núm. 28, p. 39-40.
- (2014). «Documents relacionats amb els avalots contra els jueus ocorreguts l'any 1391». *Tamid: Revista Catalana d'Estudis Hebraics* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], núm. 10, p. 35-52.
- MUNTANÉ I SANTIVERI, JOSEP XAVIER (2006). *Fonts per a l'estudi de l'aljama jueva de Tàrrrega: Documents i regesta*. Barcelona: PPU. (Catalonia Hebraica; 8).
- (2009). «El patrimoni dels conversos als llibres de fiscalitat municipal de Cervera i Tàrrrega durant el primer terç del segle XVI». *Miscel·lània Certerina* [Cervera: Centre Comarcal de Cultura], núm. 19, p. 223-247.
- (2014a). «Els jueus com a factor de consolidació de la vila». A: *Tragèdia al call: Tàrrrega, 1348*. Tàrrrega: Museu Comarcal de l'Urgell, p. 55-60.
- (2014b). «L'aljama dels jueus de Tàrrrega». A: *Tragèdia al call: Tàrrrega, 1348*. Tàrrrega: Museu Comarcal de l'Urgell, p. 77-85, nota 57.
- (2014c). «La pressió ideològica i normativa contra els jueus targarins». A: *Tragèdia al call: Tàrrrega, 1348*. Tàrrrega: Museu Comarcal de l'Urgell, p. 125-127.
- (2014d). «L'assalt al call de Tàrrrega a les fonts documentals». A: *Tragèdia al call: Tàrrrega, 1348*. Tàrrrega: Museu Comarcal de l'Urgell, p. 143-155.
- (2015). *Regest dels documents de l'Arxiu Parroquial de Verdú relatius als jueus (1265-1484)*. Barcelona: Institut Privat d'Estudis Mòn Juïc.
- PAGAROLAS I SABATÉ, LAUREA (coord.) (2005). *Els fons de protocols de Catalunya: Estat actual i proposta de sistematització*. Barcelona: Associació d'Arxiviers de Catalunya.
- RIERA SANS, JAUME (1987). «Les llicències reials per predicar als jueus i als sarraïns (segles XIII-XIV)». *Calls* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], núm. 2, p. 113-143.
- (1991). «Jueus i conversos». A: *L'època de Colom: Catalunya a la segona meitat del segle XV*. Barcelona: Fundació Jaume I, p. 62-67. (Nadala; 25).
- (2011). «La infanta Iolant de Bar, senyora dels jueus de Cervera (1382-1387)». *Miscel·lània Certerina* [Cervera: Centre Comarcal de Cultura], núm. 21, p. 7-30.
- (2018). «La vida jueva a Cervera a l'edat mitjana». *Miscel·lània Certerina* [Cervera: Centre Comarcal de Cultura], núm. 23, p. 115-196.
- RIVERA SENTÍS, F. XAVIER (2018). «Topografia, morfologia i vicissituds de l'habitatge jueu a Cervera (s. XII-XV)». *Miscel·lània Certerina* [Cervera: Centre Comarcal de Cultura], núm. 23, p. 15-83.
- SALVADÓ POY, ROC (1999). «Els conversos tortosins i la Inquisició». *Recerca* [Tortosa: Centre d'Estudis Històrics del Baix Ebre], núm. 3, p. 51-91.
- TARTAKOFF, PAOLA (2012). *Between Christian and Jew: Conversion and Inquisition in the Crown of Aragon, 1250-1391*. Filadèlfia: University of Pennsylvania Press.
- VERDÉS PIJUAN, PERE (2018). «La població de l'aljama de Cervera durant el segle XV a través de la quèstia dels jueus». *Miscel·lània Certerina* [Cervera: Centre Comarcal de Cultura], núm. 23, p. 85-114.

APÈNDIXS

APÈNDIX 1. RELACIÓ DE CONVERSOS (PER PROCEDÈNCIA)¹³³

Agramunt

CERDÀ, Bernat (1416)¹³⁴

QUERALT, Francesc (1418)¹³⁵

Balaguer

TORALLA, Gilabert de (1428)¹³⁶

Barcelona

ALÓS, Jaume (1416)¹³⁷

MUNTMAJOR, Guillem de (1417)¹³⁸

PORTA, Lluís (1415)¹³⁹

SOBIRATS, Pau de (1417)¹⁴⁰

SABATER, Felip (1417)¹⁴¹

SABATER, Joan (1417)¹⁴²

VIDAL, Manuel (1418)¹⁴³

Cardosa, la

SOLER (1490)¹⁴⁴

Castelló d'Empúries

GIRGÓS, Antoni (1418)¹⁴⁵

Cervera

ARMENGOL, Guillem (1414)¹⁴⁶

ARMENGOL, Pere (1418)¹⁴⁷

BENET, Manuel (Içach Baruch) (1417)¹⁴⁸

---

¹³³ La relació, ordenada alfabèticament, que té la pretensió de ser exhaustiva, inclou, bàsicament, els conversos considerats veïns habitants de Cervera. Les referències han estat obtingudes tant de la bibliografia existent consultada com de la documentació notarial inèdita existent a l'ACSG. La resta dels conversos, d'altres ciutats i viles, es troben documentats en instruments notariais de l'arxiu esmentat, amb indicació del lloc de procedència, sigui perquè són residents a Cervera de fa poc (i encara no tenen la condició de veïns), sigui perquè són passavolants però es troben fent negocis a la vila.

Normalment són citats amb el nom cristià i, entre parèntesis, amb el nom anterior jueu (quan es coneix). També entre parèntesis indiquem el primer any que la persona consta documentada. En algun cas, algun convers, com els germans Lluís i Joan de Queralt, poden ser considerats simultàniament de Tàrraga i de Cervera, perquè van viure en ambdues poblacions, tot i que Riera també els ha considerat de família barcelonina. En algun cas, hi ha dones soles, converses; normalment es tracta de dones ja vídues. Molt excepcionalment, només consta el nom jueu, tot i que la documentació digui que es tracta d'un neòfit. Alguns casos són d'adscripció dubtosa al grup dels conversos; això ho indiquem en nota al peu, o bé els hem inclòs en el grup final, a l'espera de poder-ho confirmar o desmentir.

¹³⁴ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 88r-88v (1415-1416), reg. top. 147, u. d. 329.

¹³⁵ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Manual (1417-1419), f. 43r.

¹³⁶ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 28r-28v (1416-1429), reg. top. 148, u. d. 332.

¹³⁷ ACSG, Fons notarial, Pere de Salvanera, Llibre, f. 44v-46v (1416), reg. top. 84, u. d. 175.

¹³⁸ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 77r-78r (1416-1417), reg. top. 148, u. d. 330.

¹³⁹ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 41r-41v (1415-1416), reg. top. 147, u. d. 329.

¹⁴⁰ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 66r-67r (1416-1417), reg. top. 148, u. d. 330.

¹⁴¹ Felip Sabater, germà de Joan Sabater, el 24 de gener de 1417, és ciutadà de Barcelona. És fill de Jaume Sabater, convers de Cervera, i net del jueu Mosse Iuceff Gormatzano (potser ja difunt el 1399) i de Blanca conversa (potser ja vídua de Mosse Iuceff el 1399).

¹⁴² ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 44r-44v (1416-1417), reg. top. 148, u. d. 330.

¹⁴³ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 6v-7r (1416-1418), reg. top. 148, u. d. 331.

¹⁴⁴ ACSG, Ajuntament de Cervera, Llibre de manifest (1483 i 1490), Capcorral.

¹⁴⁵ Josep Maria LLOBET i PORTELLA (1989), «Los conversos según la documentación local...», p. 342.

¹⁴⁶ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 5r-6v (1415-1416), reg. top. 147, u. d. 329.

¹⁴⁷ Josep Maria LLOBET i PORTELLA (1989), «Los conversos según la documentación local...», p. 341-342.

¹⁴⁸ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 54r-55r (1416-1417), reg. top. 148, u. d. 330.

BERENGUER, Joan (1422)¹⁴⁹
 BLANCA, muller de Mosse Jucef Gormezano (1399)¹⁵⁰
 BOIX, Salvador (1497)¹⁵¹
 BONJOCH, Mateu (Issach Astruch Adret) (1393)¹⁵²
 BRECCEROLA, Francesc de la (Salamó Daví de Piera) (1392)¹⁵³
 CAPDEVILA, Maties de (àlies Salamó) (1415)¹⁵⁴
 CARDONA, Joan, fill de Rafel Cavaller (1492)¹⁵⁵
 CAVALLER, Rafel (Jucef Cavaller) (1492)¹⁵⁶
 CAVALLER, Ferrando (Jucef Cavaller) (1492)¹⁵⁷
 CERVERA, Bartomeu de (1337)¹⁵⁸
 CERVERA, Joan de (1379)¹⁵⁹
 CLEMENÇA (Regina), esposa del convers Joan de Queralt (1399?)¹⁶⁰
 COPONS, Berenguer de, i OLUJA, Saurina de (Abraham Mahir i Jamila) (1366)¹⁶¹
 EFRAHIM, Bellshom (1364)¹⁶²
 GELABERT, Berenguer (1409)¹⁶³
 GILABERT, mestre (1431)¹⁶⁴
 GRACIÀ, Joan (1456)¹⁶⁵
 JUNYENT, Lluís de (Astruch Issach Adret) (1392)¹⁶⁶
 LAMBART, Guim (1369)¹⁶⁷
 LLÚRIA, Ramon de (1409)¹⁶⁸
 MAJOR, Antoni Joan, mestre (1492)¹⁶⁹
 MARQUESA, muller de Joan Gelabert, de Cardona (1422)¹⁷⁰

¹⁴⁹ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Liber vicinorum (1415-1425), f. 65v-66r, reg. top. 2783.

¹⁵⁰ Potser ja vidua aleshores, el 1399. Jaume Sabater, neòfit, ciutadà de Barcelona, en un altre temps habitant de la vila de Cervera, era fill seu i hereu universal de Blanca, conversa, mare seva i que va ser esposa de Mosse Iuceff Gormatzano, difunt, jueu habitant de Cervera, que nomenà procurador Berenguer Borràs, hostaler de la mateixa vila, a fi que pogués recuperar els deutes que amb ell havien contret determinades persones, que esmenta a ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 97r-98r (1415-1416), reg. top. 147, u. d. 329.

¹⁵¹ ACSG, Fons notarial, Berenguer Gassó, Llibre, f. 62r (1495-1498).

¹⁵² ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de manifest (1366), reg. top. 1648.

¹⁵³ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 183.

¹⁵⁴ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 14v-15r (1415-1416), reg. top. 147, u. d. 329.

¹⁵⁵ Hi ha dos personatges, els germans Pere de Cardona (1417) i Manuel de Cardona (1417 i 1426), que no sembla que tinguin res a veure amb els conversos Cavaller, de cognom cristià Cardona. Manuel de Cardona era paer l'any 1426. Si de cas, poden haver acompanyat a la pica baptismal el Cavaller, batejat ara Joan Cardona. De Joan Cardona, àlies Cavaller, convertit el 1492, en desco-neixem el nom de fonts jueu.

¹⁵⁶ Pare de Joan Cardona i Ferrando Cavaller (Iuceff Cavaller), ambdós convertits el 1492.

¹⁵⁷ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 191.

¹⁵⁸ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de Clavaria (1337), f. 14r-14v, 38v, 40, 49 i 55.

¹⁵⁹ Fillol de l'infant Joan. Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 183, l'esmenta i el relaciona, amb molts dubtes, amb Cervera.

¹⁶⁰ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 187. Joan de Queralt (Bonsenyor des Cortal) i el seu fill, Lluís de Queralt (Benvenist des Cortal), consten vivint a Cervera el 1399, tot i que Riera els considera de família barcelonina establerta a Tarrega. Es pot donar per segur que es batejaren a Santa Coloma, apadrinats pels barons senyors de la vila, Pere de Queralt i Clemença, o pels seus familiars. La muller de Joan de Queralt, que de jueva es deia Regina, prengué el mateix nom de Clemença.

¹⁶¹ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 182.

¹⁶² De família procedent d'Igualada. Vegeu Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 183.

¹⁶³ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 183-184.

¹⁶⁴ Segons Josep Maria LLOBET I PORTELLA (2005), «Dades documentals...», p. 125, un mestre anomenat Gilabert, que era convers, l'any 1431, sermonejà tots els jueus de Cervera.

¹⁶⁵ Josep Maria LLOBET I PORTELLA (1989), «Los conversos según la documentación local...», p. 344. Hi ha més referències a Jaume Riera i Sans (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 190.

¹⁶⁶ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 185-186. Era pare del també convers Mateu Bonjoch (Issach Astruch Adret).

¹⁶⁷ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de manifest (1369), Quarter de Capcorral, f. 110v, reg. top. 1649.

¹⁶⁸ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 184.

¹⁶⁹ Josep Maria LLOBET I PORTELLA (2005), «Dades documentals...», p. 125.

¹⁷⁰ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 188.

MERCADER, Jaume (1457)¹⁷¹
 MIRO, Francesc (Bonjuha Astruch) (1392)¹⁷²
 MORELL, Miquel (Içach Adret) (1385)¹⁷³
 MORELL, Bertomeu (1396)¹⁷⁴
 OLUJA, Francesc d' (1369) (1421)¹⁷⁵
 OLUJA, Berenguer d' (1416)¹⁷⁶
 OLUJA, Manuel d' (1418)¹⁷⁷
 PAU, Joan de (Issach Jacob de Quercí) (1492)¹⁷⁸
 PAU, Francí (o Francesc de) (Jafudà de Quercí) (1492)¹⁷⁹
 PAU, Manuel de (Mosse de Quercí) (1492)¹⁸⁰
 PAU, Gabriel de (Samuel de Quercí) (1492)¹⁸¹
 PAU, Jaume de (Jacob Issach de Quercí) (1492)¹⁸²
 PAU, Joanot de (o de Quercí) (1492)¹⁸³
 PAU (Pau de Quercí) (1492)¹⁸⁴
 PIERA, Samuel de (1421)¹⁸⁵
 QUERALT, Joan de (1399)¹⁸⁶
 QUERALT, Lluís de (1399)¹⁸⁷
 REBOLLARDÍ, Joan (1492?)¹⁸⁸
 RIBELLES, Manuel de, i DURONA, la seva esposa (1418)¹⁸⁹
 ROQUETA, Pere (1392)¹⁹⁰
 ROURE, Pere (anterior al 1430)¹⁹¹
 SABANER, Guillem (1409)¹⁹²
 SABANER, Jaume, i Antònia, la seva esposa (1395)¹⁹³
 SABATER, Jaume (1392)¹⁹⁴

¹⁷¹ Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2015), *Regest dels documents de l'Arxiu Parroquial de Verdú relatius als jueus (1265-1484)*, vol. ii, Barcelona, Institut Privat d'Estudis Mòn Juïc, p. 1319-1320, doc. 4988.

¹⁷² Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 184-185.

¹⁷³ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Veïnatge (1382-1394), f. 2r, reg. top. 2779, u. i. 4181.

¹⁷⁴ ACSG, Fons notarial, Francesc Sabater, Llibre del mercader Miquel Morell (1386-1403), f. 93r, reg. top. 65, u. d. 140.

¹⁷⁵ Francesc d'Oluja, mercader, era el pare de Berenguer i Manuel d'Oluja, germans. Sobre Francesc, vegeu ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de manifest (1369), Quarter de Capcorral, f. 99r, reg. top. 1649, i també Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 188. Sobre Berenguer i Manuel, vegeu ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 88r-88v (1415-1416), reg. top. 147, u. d. 329.

¹⁷⁶ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 88r-88v (1415-1416), reg. top. 147, u. d. 329.

¹⁷⁷ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 72r-72v (1416-1418), reg. top. 148, u. d. 331.

¹⁷⁸ Mentre no s'abordi un estudi complet sobre la nissaga jueva dels Quercí, resulta complicat per a determinats membres d'aquesta família destriar qui és qui. És el cas d'Issac Jacob de Quercí (Manuel/Joan de Pau) i Mosse de Quercí (Manuel de Pau). En emprar en ambdós casos el nom cristià de Manuel, es presten a confusió. Vegeu Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2009), «El patrimoni dels conversos...», p. 226-227.

¹⁷⁹ En el *Llibre de manifest* de l'any 1511, hi apareix un tal Francí Queralt, àlies Quercí. Vegeu ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de manifest (1511), Quarter de Capcorral, f. 126v, reg. top. 1686. No podem acreditar que sigui la mateixa persona que Francí de Pau, tot i l'àlies Quercí que s'adjudica a Francí Queralt.

¹⁸⁰ Vegeu la nota 178.

¹⁸¹ Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2009), «El patrimoni dels conversos...», p. 227 i 229.

¹⁸² ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Consells (1492), f. 34v i 65r.

¹⁸³ Vegeu la nota 178.

¹⁸⁴ Vegeu la nota 178.

¹⁸⁵ En desconeixem el nom cristià. Vegeu Josep Maria LLOBET I PORTELLA (1989), «Los conversos según la documentación local...», p. 341.

¹⁸⁶ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 184 i 187. Vegeu la nota 160.

¹⁸⁷ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 184.

¹⁸⁸ Deu tractar-se de la mateixa persona que Josep Maria LLOBET I PORTELLA (2005), «Dades documentals...», p. 135, esmenta com a Joan Revollart, convers de darrera hora (1492). Ambdós consten amb l'ofici de sastre.

¹⁸⁹ Fins al 1415, apareix com a jueu d'Agramunt; el 1416, ja el trobem com a jueu de Cervera. Vegeu Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 188-189.

¹⁹⁰ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 183-184.

¹⁹¹ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de consells (1436/1493), Fragments, Plec de 1451, f. 76r (foliació original: f. LXXVI), REG. TOP. 1717.

¹⁹² Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 184.

¹⁹³ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 183-184.

¹⁹⁴ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Veïnatge (1382-1394), f. 7r, reg. top. 2779, u. i. 4181. És probable que es tracti de la mateixa persona que Riera esmenta com a Jaume Sabaner, al qual ja ens hem referit.

SACIRERA, Bernat (1416)¹⁹⁵
SACIRERA, Gabriel (1416)¹⁹⁶
SACIRERA, Galceran (1409)¹⁹⁷
SALVADOR, Antoni (1492?)¹⁹⁸
SANAHUJA, Bru de (1469)¹⁹⁹
SANT GIL (o GIL), Lluís de (1417)²⁰⁰
SARRUCH, Jucef (1492)²⁰¹
SATORRA, Berenguer (1409)²⁰²
SATORRA, Galceran (1409)²⁰³
TALLADELL(S), Jaume (1418)²⁰⁴
TORREMORELL (1463)²⁰⁵
TOVIÀ, Francesc de (1420)²⁰⁶
VALE(R)S, Ferrer (1426)²⁰⁷
VILAPLANA, Ramon de (1418)²⁰⁸
VIOLANT (Reginó) (1480)²⁰⁹

Montblanc

VILANOVA, Francesc de (1401)²¹⁰

Girona

ALA, Dalmau de l' (1417)²¹¹

Oluges (Sobiranes), les

BALAGUER (1490)²¹²

Perpinyà

BONANAT, Pere (1418)²¹³

FONELLET, Ferran de (1428)²¹⁴

PALAU, Joan (1404)²¹⁵

¹⁹⁵ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 188.

¹⁹⁶ Fill de Bernat Sacirera. ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 83v-84r (1415-1416), reg. top. 147, u. d. 329.

¹⁹⁷ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 184.

¹⁹⁸ És germà del convers Joan Rebollardi; tanmateix, no és explícita la condició de convers per a Antoni Salvador. ACSG, Llibre de manifest (1497), Capcorral, f. 94r. Vegeu Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2009), «El patrimoni dels conversos...», p. 226.

¹⁹⁹ No ens en consta el nom jueu. ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Quèstia de Capcorral (1469), f. 20v i 21v.

²⁰⁰ Gendre del convers Manuel de Ribelles. Fill de Marquesa, conversa, muller de Joan Gelabert, de Cardona. Germà de Manuel Benet (Içach Baruch). ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 58r-59r (1416-1417), reg. top. 148, u. d. 330. Vegeu també Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 188.

²⁰¹ ACSG, Fons notarial, Antoni Bonet, Manual, «Quartum decimum manuale» (1490-1492), f. 26r. Es tracta d'una referència que devem i agraïm a Maria José Surribas.

²⁰² Sobre Berenguer i Galceran Satorra, vegeu Jau Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 184.

²⁰³ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 184.

²⁰⁴ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 33r-33v (1416-1418), reg. top. 148, u. d. 331.

²⁰⁵ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 190. Pertany a la nissaga dels jueus Baruch, de Santa Coloma de Queralt, però també de Cervera. En localitzem quatre germans: Joan de Ribelles (Abram Baruch), Manuel de Ribelles (Issach Samuel Baruch), Natan Baruch i el suara esmentat Torremorell.

²⁰⁶ Jaume RIERA I SANS (2018), «La vida jueva a Cervera...», p. 188.

²⁰⁷ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Capbreu, f. 62r-64r (1412-1432), reg. top. 146, u. d. 325.

²⁰⁸ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 33r-33v (1416-1418), reg. top. 148, u. d. 331.

²⁰⁹ Segons una carta expedida el 7 de desembre de 1481 per l'infant Enric d'Aragó, una jueva ja difunta, de nom Reginó, s'havia convertit amb el nom de Iolanda (Violant) i havia estat esposa, primer, del jueu cerverí Jacob de Querci, en aquell moment habitant d'Anglesola o de Tàrraga, i després, de Bernardí Desplà, que residia a Barcelona. L'esmentada jueva era filla del jueu de Girona, també difunt, Salamó de Tolosa. Per a Bernardí Desplà, vegeu ACSG, Fons general, lligall «Jueus». Vegeu Josep Maria LLOBET I PORTELLA (1989), «Los conversos según la documentación local...», p. 344-345.

²¹⁰ Josep Maria LLOBET I PORTELLA (2010), «Quatre documents...», p. 39-41.

²¹¹ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 63r-67v (1416-1418), reg. top. 148, u. d. 331.

²¹² ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de manifest (1483 i 1490), Capcorral.

²¹³ Josep Maria LLOBET I PORTELLA (1989), «Los conversos según la documentación local...», p. 342.

²¹⁴ Josep Maria LLOBET I PORTELLA (1989), «Los conversos según la documentación local...», p. 344.

²¹⁵ Josep Maria LLOBET I PORTELLA (1989), «Los conversos según la documentación local...», p. 339.

Reus

VILAGUT, Ramon (1424)²¹⁶

Salàs de Pallars

CARDONA, Bernat (1416)²¹⁷

Santa Coloma de Queralt

RAMONET (1430)²¹⁸

RIBELLES, Gabriel de (1433)²¹⁹

RIBELLES, Joan de (Abraham Baruch) (1427)²²⁰

Solsona

LLOBERA, Bertomeu de (1417)²²¹

Saragossa

CAVALLERIA, Lluís de la (1417)²²²

Tàrraga²²³

Verdú

BOIXADORS, Lluís de, i BEATRIU, la seva esposa (1399)²²⁴

BONANADA, Blanca (1393)²²⁵

MERLES, Pere, i DOLÇA, la seva esposa (1393)²²⁶

Dubtosos

CARDONA, Bernardí (1492?)²²⁷

LLACH, Ramon de (1492?)²²⁸

OLIVERES, Bernat (Mosse Sullam; c. 1492)²²⁹

SALAMÓ, Bertomeu (1374)²³⁰

SALAMÓ, Bertolí (1375)²³¹

SALAMÓ, Macià (1430)²³²

SANTAMARIA, Joan de (1497)²³³

SAPORTA, Lluís (1492)²³⁴

TORRES, Jaume (?)²³⁵

VIDAL, Simó (1374)²³⁶

²¹⁶ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Capbreu, f. 53v (1413-1426), reg. top. 147, u. d. 327.

²¹⁷ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 83v-84r (1415-1416), reg. top. 147, u. d. 329.

²¹⁸ Josep Maria LLOBET I PORTELLA (1989), «Los conversos según la documentación local...», p. 344.

²¹⁹ Josep Maria LLOBET I PORTELLA (1989), «Los conversos según la documentación local...», p. 344.

²²⁰ ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Capbreu, f. 43r-44r (1412-1432), reg. top. 146, u. d. 325.

²²¹ ACSG, Fons notarial, Pau Teixidor, Manual, f. 150r-150v (1416-1417), reg. top. 96, u. d. 205.

²²² ACSG, Fons notarial, Pere Noguers, Llibre, f. 77r-78r (1416-1417), reg. top. 148, u. d. 330.

²²³ Com hem apuntat ja a la nota 2, per obtenir una relació perfecta i detallada dels conversos targarins, remetem a l'estudi que ha elaborat Muntané en aquest mateix volum.

²²⁴ Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2015), *Regest dels documents de l'Arxiu Parroquial de Verdú...*, p. 1294.

²²⁵ Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2015), *Regest dels documents de l'Arxiu Parroquial de Verdú...*, p. 1294.

²²⁶ Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2015), *Regest dels documents de l'Arxiu Parroquial de Verdú...*, p. 1292-1293.

²²⁷ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de manifest (1511), Quarter de Capcorral, f. 72r-72v, reg. top. 1686.

²²⁸ Probablement difunt el 1504. ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de manifest (1504), Quarter de Capcorral, f. 89r, reg. top. 1682.

²²⁹ És un dels casos amb què, segons Muntané, cal anar amb cautela, ja que hom pot deduir que era convers perquè l'escrivà sembla que va sofrir un lapsus quan va començar-ne l'estima amb els termes següents: «Mosse Sullam fonch atrobat que ha un alberch», els quals va ratllar però que, tot seguit, va reescriure canviant Mosse Sullam per Bernat Oliveres. Vegeu Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2009), «El patrimoni dels conversos...», p. 227.

²³⁰ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de consells (1374), Quarter Framenors (?), f. 16v, reg. top. 1651.

²³¹ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de consells (1375), Quarter Framenors, f. 76r, reg. top. 1652.

²³² ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de manifest (1355/1433), Fragments, Plec de 1430, f. 59v, reg. top. 1716.

²³³ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de manifest (1497), Quarter de Capcorral, f. 94v, reg. top. 1678.

²³⁴ És un dels casos dubtosos, ja que no és segura la condició de convers. Vegeu Josep Maria LLOBET I PORTELLA (2005), «DADES DOCUMENTALS...», p. 135, i TAMBÉ JOSEP XAVIER MUNTANÉ I SANTIVERI (2009), «El patrimoni dels conversos...», p. 227.

²³⁵ Cas dubtós exposat per Jo Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI (2009), «El patrimoni dels conversos...», p. 227, nota 11.

²³⁶ ACSG, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de consells (1374), Quarter Framenors (?), f. 44r, reg. top. 1651.

Apèndix 2. Nombre de conversions (per any i lloc de procedència/residència)²³⁷

Anteriors al 1391				
Any	Cervera	Tàrrega	Resta	TOTAL
1337	1			1
1351		1		1
1364	1			1
1366	2			2
1369	1			1
1379	1			1
1385	1			1
Subtotal	7	1		8
Període 1391-1410				
Any	Cervera	Tàrrega	Resta	TOTAL
1391		3		3
1392	5	10		15
1393	1		3	4
1394		2		2
1395	1			1
1396	1			1
1398		7		7
1399	4	1	2	7
1401			1	1
1404			1	1
1409	6	1		7
Subtotal	18	24	7	49
Període 1415-1425				
Any	Cervera	Tàrrega	Resta	TOTAL
1411		1		1
1412		1		1
1414	1			1
1415	1		1	2
1416	3		3	6
1417	3	1	7	11
1418	5		4	9
1420	1			1
1421	2			2
1422	2			2
1424			1	1
Subtotal	18	3	16	37

²³⁷ La taula recull les referències de conversos, per any (primera data en què apareixen documentats) i lloc de residència o veïnatge (Cervera i Tàrrega) o de procedència (la resta), amb el benentès que alguns dels conversos que hem inclòs l'any 1492 han estat referenciats en anys posteriors, fins a la data extrema del 1511. Entenem que devia tractar-se de conversos de darrera hora, davant la imminent expulsió.

<i>Període 1426-1490</i>				
Any	Cervera	Tàrrega	Resta	TOTAL
1426	1			1
1427			1	1
1428			2	2
1430	1		1	2
1431	1			1
1433			1	1
1456	1			1
1457	1			1
1463	1			1
1469	1			1
1480	1			1
1481		1		1
1490			2	2
Subtotal	8	1	7	16
<i>Conversions el 1492 (Decret d'expulsió)</i>				
Any	Cervera	Tàrrega	Resta	TOTAL
1492	14	1		15
Subtotal	14	1		15
<i>Posteriors al Decret d'expulsió</i>				
Any	Cervera	Tàrrega	Resta	TOTAL
1494		4		4
Subtotal		4		4
TOTAL	65	34	30	129

